

ZERINVÁRI

ZRINYI MIKLÓS GRÓF:

AZ TÖRÖK AFIUM ELLEN VALÓ
ORVOSSÁG, AVAGY AZ TÖRÖK-
NEK MAGYARRAL VALÓ BÉKES-
SÉGE ELLEN VALÓ ANTIDOTUM.

BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA

FERENCZI ZOLTÁN.

M. K. 2. 2.

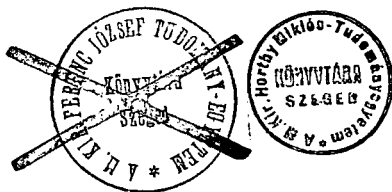

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIA)

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK KIADÁSA

Minden jog fentartva.

18395

BEVEZETÉS.

Zrinyi legnevezetesebb prózai munkája *Az török afium ellen való orvosság*. Irta majdnem teljes bizonyossággal N.-Várad török kézre jutása után, tehát 1660. végén, vagy 1661-ben, s a közvetetlen okok, melyek rá befolytak, voltak: Várad elestén kívül Jenő elfoglalása, (1658. szept. 2.) sok ezer magyar leölése, rabságba hurczolása, Erdély felprédálása, II. Rákóczy György eltiprása, a mint ezt műve elején ő maga is mondja, s végre a mit ő nem említ, az, hogy midőn N.-Váradért cserében N.-Kanizsát akarta csupán megrohanással, ágyuk nélkül, karddal elfoglalni, a kormány ettől eltiltotta. Ezek mind a megelőző pár év eseményei s a művön végig vonuló szenvedélyes hang inkább ez események közvetetlen benyomását s így e mű kevéssel utóbb való előállítását tanúsítja. Zrinyi életében e mű nem jelent meg nyomtatásban, de kéziratban meglehetősen ismerték s több másolat készült róla, valamint más prózai műveiről is, melyeket már a kortársak nagyra tartottak s megjelenéseket óhajtották. E művében Zrinyi különösen a rómaiak példájából indulva ki, állandó hadsereg tartására s csupán vagy főképen önerőnkre támaszkodásra buzdít; s e szerint e művében még egyszer lelkesen és erőteljesen fejezi ki életének nagy gondolatát, t. i. hogy a magyar szabadsága fel hazáját a török iga alól, de önerején; különben vagy elpusztul, vagy nemzeti önállóságát a két

szomszéd nagy hatalom közt végleg elveszti. Tehát e mű első sorban hazafias intés, egy nagy férfi parainesise nemzetéhez, s csak másodsorban hadtudományi; s épen ezért a hadtani dolgokban itt főleg az általánosságok keretében marad s Vegetiusból is első sorban a buzdító részeket közli. Az egészet hazafias tűz, tömör gondolatmenet, az eszmékben gazdagság jellemzi, melyben Zrínyi egyszersmind kiönti magas látkörű hazafias lelkesedését, mely nem siránkozik, nem panaszokban kesereg, nem epedez; hanem mint a trombita erős hangja, buzdít s áldozni hív. Ez okozta, hogy egyik nevezetes mondása, melyet Zrínyi különösen kiemel: „Ne bánts a magyart!” közmondássá vált s maig megmaradt. Ez neki is egyik jelmondata volt s tulajdonképen ez volt magyar fordítása, a mint ő értelmezte, ennek a latin mondatnak: „Nemo me impune lacessit,” a melyet ő magyarul a fenti szavakkal várának ágyúira beöntetett jelmondatul. Ez volt oka annak is, hogy utóbb az utókor e legnevezetesebb prózai művének címéül is e mondatot adta. E műben tehát, mint akár csak nagy hősköltéményében, Zrínyi egész lelkét adja nekünk; egy Széchenyihez hasonló magyar szólal meg itt, kinek minden szavát az érzelem reszketteti meg; s így ez nem egyszerűen irodalmi emlék, hanem a multnak magasztos lelkesedésű szózata, melyben az író lelke beszél nemzetéhez; s ezért lehetetlen olvasni a nélkül, hogy a mult emlékei ne rezdüljenek át lelkünkön s hogy ne támadjanak bennünk fel ugyanazon érzelmek, melyek e mély tanulságu mondatok leírásakor Zrínyit eltöltötték a legférfiasabb és a leghazaszeretőbb elszántság közepette.

Fontosságát tanusítja maga a mű sorsa is. Szerzője meghalt, nemsokára jóformán a Zrínyi-család is kihalt; de mert e mű számos másolatban forgott kézen, nem vészett el s még talán nagyobb körülmények közt, mint melyek közt íratott, megjelent

nyomtatásban először 1705-ben; kiadta Forgách Ferencz' II. Rákóczy Ferencznek, Zrinyi vörrokonának ajánlva s kiadta a Rákóczy-féle szabadságharcz idején. Felesleges itt a czélt s az általa elérni szándékolt hatást részletezni: ha valami, úgy e mű jelent meg ekkor a maga idejében ¹⁾ s Forgách minden czím helyett talá-lóan emeli ki a mű legszembeötlőbb s a Zrinyi gondolkozását jellemző jelmondatokat, a melyeket ő minden magyar szívébe bevésni kívánt.

Másodszor nyomtatásban nem kevésbé nevezetes időben jelent meg, 1790-ben M.-Vásárhelyt, midőn II. József törekvéseivel szemben s az 1790/91-iki lelkesedés idejében újra méltán lehetett kiáltani nemzetünk fülébe a Széchenyi jelszavához hasonló természetű férfias és határozott felkiáltást: „Ne bánts d a magyart!” Ekkor jelent meg legelőször e czím alatt, mely alatt különben azelőtt és azután is ismerték, s mely e mű legfőbb jelmondata. ²⁾

Harmadszor Kazinczy Ferencz adta ki *Zrinyinek minden munkái* cz. a. Pesten 1817-ben s így ekkor az összes művek közt jelent meg, mint utóbb is 1847-ben, mely ez összkiadásnak második kiadása volt; majd 1853-ban az *Ujabb nemzeti könyvtár*-ban jelent meg szintén az összes művek közt. Így, ha a megjelenés éveit figyelembe vesszük, akár szándék, akár véletlen volt okozója, ez mindig összeesik valamely oly idővel, midőn nemzetünknek mindennél szükségesebb volt az az intés, mely e mű alapja s mely egy mindig élő s nemzetünk vérébe méltán átment tiltakozás az idegen befolyás ellen.

¹⁾ Czime e kiadásban: *Symbolum Illustriss. Dni Comitiss Nicolai Zrinyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro patria mori. Mors et fugacem persequitur virum.* 12. r. 62. l. Hely nélkül.

²⁾ Ne bánts d a magyart. Irta . . . M.-Vásárhelyt, 1790. 12. r. 94. l. s 1. lev.

**Forgács Simon tábornok dedicatiója, melylyel
Zrínyi Miklósnak „A török áfium ellen való
orvosságát“ II. Rákóczi Ferencznek ajánlja.**

Az nagyméltóságu Felső-Vadászi Rákóczi
Ferencz, Istennek kegyelméből Erdély országi
választott fejedelemnek; Sááros vármegyének Feő-
ispánnyának, Munkács, és Makoviczai herczegnek,
Sáárospataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek,
Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Onodnak
örökös urának; nagy jó kegyelmes uramnak eő
Nagyságának!

Minémű írása maradt légyen a nagy vitéz,
és méltóságú Horáth (így!) országi bánnak, néhai
gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan
hírét, de világosságra ezen szép munka, ki nem
mehetett két okát ennek látom: Első hogy defi-
ciálván ¹⁾ ezen méltóságos familia, nem volt azt
kinek dedicálni ²⁾: Másik oka volt, hogy már oly
nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar
nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak mód-

¹⁾ Kihalván.

²⁾ Ajánlani.

gyáról, és hadi disciplináról ¹⁾ nem is gondolkodhatott; sőt arrul álmodozni sem merészlett: magát egészen idegény nemzet oltalma alá vetvén az volt szerencsésebb, a ki keményebben huzhatta az igát, és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát. De a mint a nagy hatalmú Úr Isten minden dolgaiban hathatós, csak ennek a szép munkának kiadásában is a föllül írt két oknak hatását megszabadította: Mert ha keresem a régi híres nevezetes vitéz nagy-méltóságu tündöklő familiákat néven nevezve, noha nem találom egyenként; De tudok egy edényt, a kiben succum familiarum, et heroum, ²⁾ Zrinyi, Frangyepán, Báthori, etc. mint egy quvinta essentiáját ³⁾ ezeknek a ditsőséges vezéreknek megláthatni, és tapasztalhatni. Quod in multis, hoc in uno, ⁴⁾ nem is reménlem, Nagyságod (tudván tiszta igaz szívemet) hízelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltón annak nevezem: Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsu munkát. A másik ok is Nagyságod által fölszabadult: mert nem tsak fegyverre kelnünk (szabadságunk mellett) lőtt hatalmunk; de Nagyságod az, a ki a nagy-méltóságu bánnak vére lévén, nem tsak igyekezik a jó Militaris Disciplinát ⁵⁾ bé hozni, sőt parancsolja, és parancsoltattya már is. Mert ha a Rómaiak és a hadi disciplina által által lőtt triumphusit ⁶⁾ el halgatom is; szóllok erről a nemzetről, a ki régen előttünk vagy on, nyakunkon áll; hírivel, életével, költsé-

¹⁾ Fegyelem.

²⁾ Családok és hősök erejét.

³⁾ Lényege, összesített ereje, kivonata.

⁴⁾ Ami ott többen, itt megvan egyben.

⁵⁾ Katonai fegyelem kapcsolatban hadi képzettséggel.

⁶⁾ Győzelmeit.

givel, minden ki gondolható mesterséggel szabadságunkat, jószágunkat, és országunkat sanyargattya. Vallyon ezen német nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek külömb teremtet embere-é, mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nekünk. Keménynebb, tűrhetőbb, erősebb, magassabb, talpasabb, tenyeressebb-é mint mi? a kit ha a dér meg csíp, mint a légy; ha meleg szupponya ¹⁾ nintsen, mint az holt: termete mint a czinegének. Talán a maga visellése, vagy a köntöse, ki tsak lotyog-fütyög, és egész impedimentum ²⁾ az hadakozásra, a jobb e nálunk? Talán a fegyvere, koczipitere, ³⁾ hosszú puskája, a kit ha kilő, nagy dörgést tészén, de nem talál véle, és annak megtöltése nagy időt kíván, és nagy confusiot ⁴⁾ okoz: az jobb-é a mi kardunknál, kopjánknál, a ki mindenkor kisüll és utat tsinál magának? Vallyon lova é jobb? a ki, ha húszon négy óráig nem eszik, dög; a mienk pedig akkor vidámbb. Hanem ha annak könnyebsége volna gyorsabb a mienknél, midőn mászva mász a lóra, a mikor már mi lovon vagyunk. Hát mivel hatalmas azon nemzet? Azért é hogy, tam in actu, quam extra actum, mindenkor exercitiumja ⁵⁾ vagyon; magát, lovát próbálgattya tisztí által; kiből a szó fogadás származik; soha semmit sem exequál, mig felőlle jót disponál. Ezt Nagyságod böltsen által látván tapasztalja: Quod sit ordo anima rerum. ⁶⁾ Mivel

¹⁾ Zubbony.

²⁾ Gát, akadály.

³⁾ Koszperdje = egyenes kardja.

⁴⁾ Zavar.

⁵⁾ Tam in actu, quam extra actum = háboruban és háborún kívül; exercitium = sereg.

⁶⁾ Mert rend a dolognak lelke.

pedig én gyermekségemtől fogva a disciplinaris hadakban nevelkedtem,¹⁾ és annak hasznát érezvén benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó Militaris Disciplinához; azért merészlettem ezen szép munkát kinyomtattnom, és ezzel Nagyságodnak dedíálnom. Kérven azért a nagy hatalmú Ur Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván,²⁾ ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozásról el szoktassa, a szó fogadást szívire tapasztsa, ki által a hadi jó rend és disciplina helyre állittatik: mely által nem csak az idegen nemzet igájától megszabadittya; de az eő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája, és ditsőssége lehessen: és a Nagyságod hire, neve annyival is inkább terjedhessen, e széles világon.

Nagyságodnak

alázatos szolgája és híve
G. G. Forgách Simon.

Kazinczy Ferencz véleménye Zrinyi Miklós hadtudományi munkáiról.³⁾

Mely szép nyelv azon durva századból mely férfias lélek tündöklék elő Zrinyinek minden szavain! Mely magyar szív! és mely tiszta, mely

¹⁾ Forgách a Rákóczy-fölkelés kitörése előtt a császári hadseregben 17 évig. szolgált és tábornokságig vitte.

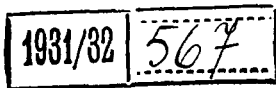
²⁾ Szándékát segítvén.

³⁾ Kazinczy e sorai Zrinyi munkái azon példányán olvashatók, melyet gróf Dessewffy József, a szabolcsi főszolgabíró, Tolcsvai Bónis Sámuel birtokában levőről másoltatott le. Most Nemzeti Múzeum 1160/Qu. h. sz. a.

józan gondolkozás! Olvasd csak mi áll lap 186⁴⁾ és kérdd, így gondolkoztak-e sokan még 1790-ben is, így gondolkoznak-e még ma is sokan? De a nem Zrinyiként gondolkozóknak kedvesebb minden, mint a minek mindennél kedvesebbnek kelene lenni. Magunk rontjuk magunkat. — Én ezen kézirat velem közlését azon sok jótétemény közé számlálom, a melyek által engem Mélt. Gróf Dezsőffy József úr, hazánknak ez a hív, tiszteletet, sőt csudálást érdemlő s minden jóktól tisztelt, csudált szeretett fija örökre leköteleze. Életem legszebb óráji közzé tartozik az, melyben én az általam annyira szeretett Zrinyinek ezt a munkáját is olvashatám. Irom ezt Széphalmon, február 4-én. 1821.

Kazinczy Ferencz.

⁴⁾ A Mátyás királyról szóló elmélkedésnek a vallási türelemről szóló részére érti.

SORS BONA, NIHIL ALUID.

NE BÁNTSD A MAGYART.

AZ TÖRÖK AFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG

AVAGY

AZ TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE
ELLEN VALÓ ANTIDOTUM.

SORS BONA, NIHIL ALIUD. ¹⁾

Az török afium ellen való orvosság,
avagy az töröknek magyarral való békessége ellen
való antidotum. ²⁾

Evvel az irással mutattatik meg, hogy fegyver kell s jó, országunkban ; miképen s hogy kelljen azt rendelni, tartani ; és más sok particularitását is fel-találjuk könnyen, ha akarjuk. Volenti nihil difficile.

Nemo me impune lacessit.
Dulce et decorum est pro patria mori ; mors et fugacem persequitur virum ; dulcius est pro patria vivere. ³⁾

Cyrus király, mikor Cresusra Sardis városát vitatta ⁴⁾ volna, azt írja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Cresus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, még akarja vala ölni ; Cresus király fia, a ki egész életében néma vala, és soha egy szót azelőtt nem szólhatott vala, ott találkozáván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki : Ne bántsd a királt. Valyon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes Nemzetem, te hózzád ? Látok egy rettenetes sárkánt, mely

méreggel dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát; ⁵⁾ én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom ⁶⁾ a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: Ne bánts a magyart. Szegény magyar nemzet, anynyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkinek ne keseredjék meg szive romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon? egyedül legyek-e én órallód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé tudománt tészek előtted, ⁷⁾ nagy Isten, mindent a kit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérért ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezekhiel prophétával: Venientem gladium nisi annunciaverit speculator, animarum quae perierint sangvinem de manu ejus requireret Dominus. ⁸⁾

De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az órallótok jelenségét ⁹⁾ hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból? Ugy hallom, a tengerimedve oly bátorságos és gond nélkül való a menykő félelmétől, hogy mikor legjobban dörög is az ég, a mentül magassabb kősziklára felhág és ott édesden aluszik. Avagy talám ilyen securitással ¹⁰⁾ vattok ti is? Ugy vagyon. Az borostyánfának is írják a naturalisták ¹¹⁾ menykő ellen való bizodal-mát; ugy vagyon, azért is attuk magunkat ennek a laurusnak árnyéka alá, hogy megmaradhassunk. De félek rajta, hogy a Fatum ennek a nemes ág-nak az erejét megtompította csak a mi veszedel-

münkre is, vagy hogy hervad belső titkos okok-
 bul gyökere. Ha azért okvetetlen bizodalmat nem
 találunk csak a mezitelen remétségben,¹²⁾ szükséges
 hogy oltalmat nézzünk magunknak magunk em-
 berségében és vigyázásunkban Isten után. A pa-
csirták példája adjon okot nekünk a mi magunk
bizodalmaiban,¹³⁾ mely ha nem lesz, héjában re-
ménjük szomszédoktól s más idegen barátinktól
 segítséget. De még az Istentől is tunyául kérni
 segítséget vétek és bolondság, a mint bölcs Demos-
 thenes néha¹⁴⁾ mondja vala: Nam non modo Deus,
 sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti
 cuiquam aut desidi praesidio sit.¹⁵⁾ Magyarok,
 tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török,
 Váradot, Jenőt tőlünk elvette,¹⁶⁾ sok ezer magyar
 lelket rabságra vitt, sokat a kardnak élivel emész-
 tett meg; Erdélt, koronánknak egy legszebbik bog-
lárát, felprédálta, zavarta, fejedelmét eltiporta,¹⁷⁾
gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei
 kan a szépen plántált szőlőt. Kérdezkedjete most-
 tán egymástul, kit illet ez a veszély, kit fenyeget
 ez a háboru? Ha feltaláljuk azt tiszta elménkkal,
 hogy ez nem mi nyavalyánk, ámbár hallgassunk,
 bizzuk másoknak discretiójára oltalmunkat.¹⁸⁾ De
 ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak
 bántódásáért, a magok kölyköknek elviteleért ké-
 szek a halált szenyvédni: mennyivel minékünk
 inkább, kik dicsősséges magyar vérnek maradékai
 vagyunk, az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyá-
 inkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért
 meg kell indulnunk, halálra is ha kívántatik men-
 nünk, mégis legalább boszut ezen a dühödt eben
 állanunk. Talám vagyon oly gondolatja némely-
 nek, hogy a ki megesett, megesett, orvosolhatatlan
 dolog már, de megszűnik ez a dühödt eb ezután,
 mert Rákócit kívánsága szerint elvesztette, Erdélt
 megalázta, Magyarországot megijesztette, elég az

neki. Hivságnak hivsága ez az gondolat; forgaszuk elő a historiákat, és megtaláljuk hogy miolta az kaspiai barlangok közül kijött a török dühös nemzet, keresztyén vérnek patakul folyása soha meg nem állott. Mert:

Regi frenis nequit
Et ira, et ardens hostis, et victoria,
Gladiusque felix, cujus infecti semel
Vecors libido est.¹⁹⁾

Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a türes s együgyűség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt. Több száz esztendejénél már, hogy a frigynek árnyéka minket nem nyugtott,²⁰⁾ hanem rontott, és ez alatt ugyan megromlánk; Erdélt az adózás s az alázatosság meg nem mentette, hanem ez az elhittel²¹⁾ megrontotta.

Gondolom, hogy itt mondja valaki: mind gáz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Ugy vagyon az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk; de viszont ez a gondolkodás is nem kicsint árt nekünk, valaminthogy régenten görögöknek ártott, mikor a persiaiakkal conferálták²²⁾ a magok erejét, ez a gondolkodás igen mélyen vala ő nálok begyűkerezve, úgy annyira, hogy mikor a persiaiak valamelyik részére Görögországnak hadat indítottak volna, az többi görögök szerencséseknek tartják vala magokat, ha azonban békével maradhatnak vala. Így lévén, persiaiak a görögöket mind elgázolák, míg az elkerülhetetlen kételenség avagy desperatio²³⁾ úgy annyira görögök szívét nem keményítette volna, hogy Xerxes király ellen, a mely annyi száz ezer embert hoz vala, kevés ezerrel ellentállá-

nak, és annyira megverék azt a számlálhatatlan sokaságot, hogy szégyennel gyalázattal kelle a királynak visszafutni.

Ha azért ez a kéntelenség, szükség, fatalis necessitas²⁴⁾ megorvoslotta görögökben szíveknek lágyságát és tunyaságát, miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben ígyünk, nem csinál egy férfiú gondolkodást szívünkben, hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg? *Præstat mori uti leonem, quam vivere sicut asinum.*²⁵⁾ Aesopus azt mondja vala egy fabulájában,²⁶⁾ hogy a nyulak megunkodván életektől, mivelhogy minden állatoknál félénkebbek volnának, és csak szaladásban volna minden securitások, azt végezek magokban, hogy egy nagy tóban egyszersmind neki rugaszkodván belé ölnék magokat; történék azonban, hogy mikor már a tóhoz érkeztek volna, a parton lévő békák megijedvén a nyulaktól, a tóban beszökdösének, kit meglátván egy öreg nyul, így kiálta fel a többinek: megálljatok nyulak; mi azért megyünk vala a tóban veszni, hogy azt tudtuk, nincs nálunknál félénkebb állat; de imé, látjuk, a békák még nálunknál is félénkebbek, mert mielőttünk ugrának be a tóban; azért ne öljük még meg magunkat az egyszer. Által kell minékünk esnünk a mi szerencsénken,²⁷⁾ ha megmaradást kívánunk, és úgy vessünk számot, hogy minékünk magunknak. Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, a ki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse²⁸⁾ a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel. A vízben haló embertől fél a hajóban ülő is, hogy őtet is be vonja magával.

De vizsgáljuk közelébb minden remélhető segítségüket.

Lengyel egyik szomszédunk; de ettől nem

várhatunk semmi segítséget, mert ő maga is ez elmúlt hadakozásában megerőtlenedett, mert most is muszkátul békével nem hagyattatik, mert Svéciátul nem oly securus²⁹⁾ hogy más gondolatokat csinálhasson, mert a tatárnak szomszédságában vagyon, mert a kozákkal nem úgy componálta dolgait hogy bizodalmas legyen benne, mert a törökkel békessége vagyon, és (a mint ők mondják) ugyan beneficiumokkal is obstringálta török a lengyeleket ez elmúlt hadakozásokban a tatár segítségével, mert ennek a respublicának nincsen igyekezeti sem az új jó hirnek, sem az országoknak keresésére, sem acquisitiójára,³⁰⁾ hanem a maga békével való maradására. Lengyelben azért nincs mit reménlenünk.

Német a másik szomszédunk. Ki kell itt választanunk a többtől a mi kegyelmes urunkat királyunkat, a ki kétség nélkül minden igyekezetével azon vagyon, hogy minket mint sajátját oltalmazzon, noha sok hadakozási alkalmasént megemésztették az ő tárházait és haereditarium országát; noha most sem bizonyos Svécia igyekezetitől, a melyek új tumultusokat az imperiumban kezdenek, noha a francúz királytul, régi antagonistátul tartani kell; noha az imperiumbeli electorok is nem oly egyirányu sinceritással vannak ő Felségéhez az mint kívántatnék; noha spanyor királyt is, ha súlyosodni kezd a hadakozás az portugallusokkal, nem hadhatja segítség nélkül úgy mint atyjafiát.³¹ Hanem szóljunk in genere az német nemzetről és az imperiumról.³²⁾ Azért azt tudjuk-e, hogy a német nemzet maga veszedelmével megcserélje a békeséget és boldogságot, melyben otthon vagyon? azt tudjuk-e, hogy a magyar névnek oly obligatussa, hogy egy ilyen nagy bestiával mint a török, kockára vesse a maga securitását? ³³⁾ hogy elfelejtette a régi hűnösöknek Attilával és azután is más

magyaroknak Németországban való rablását és pusztítását? hogy kívánja a magyaroknak ismét oly talpra állását, a kitül azután is tartani kelljen? hogy a mi kegyelmes urunknak is, az császárnak, szeressenek annyi hatalmát és accessióját látni, kitül a magok libertását azután féltetni kelljen magoknak? És ha szintén ad is segítséget, az mint elhiszem hogy ad is valamit, hogy az vagy derekas legyen vagy continuálandó, hogy az elegendő léssen megmaradásunkra, hogy az a mi nehézségünk nélkül léssen, hogy az ha nyer mit, magának ne akarja tartani azt, hogy az in tempore³⁴⁾ legyen, a kit rákháton mondanak a magyarok hogy jár: alig hihetem.

Olasz a harmadik szomszéd; de ennek távullétele, a tengernek közinkben való vetése, a sok urakra és hercegekre való eloszlása az országnak s különb mindeniknek interesse, nem hagy minekünk nagy reméniséget vetnünk az onnan való segítségben, noha én elhittem, hogy azok a fő urak és fejedelmek el nem mulatják ugyan ugy, ha mitőlünk látnak jó igyekezetet és ugyan valóságos operátiót, mind pénzzel, mind néppel, mind tanácscsal megsegítenek.³⁵⁾

Spanyor nemzetnek messzesége, Luzitániában való befé keveredése s hadakozása minden tovább való discursusokat egyszerre elmetsz; nem kell arról többet szólnunk.³⁶⁾

Francuz nemzetről van mit mondanunk. Ez a nemzet bizonyára hadakozó, dicsőösséges, hatalmas, de az is nyilván vagyon, mikor nem magának keres s nem magának hadakozik, nem igen sok jót várhatni tőle. A mi magyar historiánk két példát mutat felőlök; egyik mikor Nápoly alatt Zsigmond király a harcot a francuzok miatt elveszté,³⁷⁾ az másikat a pápai árultatást.³⁸⁾ Egyikből sem csinálhatunk magunknak felőlök kívánatos emlé-

kezetet. Ahoz, a francuz ha győzedelmes, eltűrhetetlen, ha nyomorodott, semmire kellő.

Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább hogysen valóság-hoz; noha tudom, hogy némely nagy emberek, nem tudom micsodás reménségeket csináltak magoknak, de az mint fön irám, sem reménlhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országok messze, az ő népek goromba, az ő hadakozások semmire kellő, vitézségek nevetséges, politikájok ostoba, birodalmok tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségek!

Anglia csaknem más világ, más természet, más hadakozás, nincs olyra sem szükségünk, sem kívánhatjuk?

Im az keresztyénséget mind előszámlálánk, s nyilván látjuk, ezektől sem lehet a segítség úgy, hogy a legyen fundamentoma³⁹⁾ az mi szabadulásunknak. De engedjük meg, lehessen, engedjük meg, sok idegen népek jöjjenek segítségünkre, de ha idegenen fog állani a hadakozásnak administratioja,⁴⁰⁾ bizonyára semmit nem bizakodhatunk. Mert forgassuk fel a historiákat és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben, és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek; holott⁴¹⁾ avagy nem érzették úgy nyavalyánkat, avagy a kéntelenség nem erőltette őket a szerencsétlenségre⁴²⁾ mint a magyart. Mert a kinek nem borja, nem nyalja, és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természetet visel; valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz. Menjünk példákra; és bár csak Mátyás király halála után való historiát rumináljunk,⁴³⁾ meglátjuk, hogy Felsi Lénárd, Rogendorff, Joachim Brandeburgi herceg operatioi, kik talám másutt vitéz generálisok voltak, országunkban haszontalanul multak el⁴⁴⁾; meglátjuk, a sok várak

s erősségek megadásában az idegeneket vétke-
seknek lenni. Mert Budát megtartja vala Nádasdi Ta-
más zultán Szulimán ellen, ha az idegenek nem kén-
szerítik vala a feladásra, kik miatt maga is csaknem
rosszul jára; meglátjuk amaz vitézlő urat Losoncit
Tömösvárral együtt veszni az idegenek miatt; ide-
gen volt Aldana, ki Lippát, idegen volt Liscanus és
Salamanca, kik Esztergamot gyalázatosan feladák;
idegenek miatt vitéz Nyári Pálnak is Egret meg
kelle adni, Tata idegenek miatt veszett, Pápa ide-
gen nép miatt, s vele együtt törökké lőn; Kosz-
taniczát Horvátországban egy Kranicz veszté el.
Székes-Fejérvár is így vesze idegen miatt, Erdődöt,
Győrt, Klisszát, Kanizsát idegenek árulák el.⁴⁵⁾
Tekintsük meg, Koczianer expedíciójában mint
járá, tekintsük Basta, Svendi Lázár, Belgiojosa,
Kolaldo, Bukoy, Roszburm, Montenegro, Ekenper-
ger, Hardek hadakozását: bizonyára semmi jónkra
nem voltak.⁴⁶⁾ Tekintsük Erasmus Tajfl harcát, ki
nem csak szerencsétlenül, de egész keresztyén
nemzetnek olyan gyalázatjára volt, hogy soha ele-
get rajta nem bánkódhatunk, holott azt írja Istvánfi,
egy messzely vajon vagy mézen árulnak vala egy
németet a törökök.⁴⁷⁾ Nézze meg Joniust, a ki
Istvánfinak nem hiszen.⁴⁸⁾ De nem láttunk viszont
ennyi sok dicsősséges más operatiókat, avagy
szállott váraknak megsegítését, avagy török földön
vitéz progressusokat; és ha melyek voltak is talám
néha, egy április szeléhez hasonlóak voltak azok a
segítségek, melyek oly nagy dicsekedéssel hazánk-
ban jöttek nyáron, s aratás után ősszel, jól meg-
rabolván országunkat, visszamentek s magunkat
magunknak hattak; kinek nagyobb bizonyosságát a
ki látni akarja, nézze meg Istvánfiban XXVIII.
részében vége felé, és több más helyeken.⁴⁹⁾

Ne adja Isten azt, hogy az én pennám az
idegen nemzeteknek akarmelyikéről is igyekezzék
gyalázatokat írni a: nem az én célom az, mert

tudom minden nemzetnek maga dicsősségét elegendőképpen mindennap historiákkal is bizonyítani; de azt concludálni kívánom, hogy mi magyarok ne tegyünk fundamentomot senki vitézségében, hanem míg Isten ép kezét lábat adott kinek kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie, segítségképpen, mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy mint mi.⁵⁰⁾ Tehát következik abból, hogy senki olyan sérnyen is nem nyul az orvossághoz, mint minékünk kellene nyulnunk, főképpen ha az az orvosság veszedelemmel jár.

Itt talám valaki engemet megszólít s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácsolsz? könnyű akárkinek is deklamálni, prédikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra rövideden felelek, meg is duplázom kiáltásomat: fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio! ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok.⁵¹⁾ Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur aliud medium.⁵²⁾ Elfussunk? nincs hová, sohun másutt. Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyheztesse belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum vel moriendum est.⁵³⁾

De miért kelljen elvesznünk avagy kétségben esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy külömb compositióból⁵⁴⁾ vagyon-e az mi ellenségünk felépitve? vagy nem

azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Nincsen-e Istennek hatalmában Hunyadi győzedelmeit, Mátyás király dicsősségeit kezünkben ismét ujonnan megvirágoztatni? De úgy, ha minnyájan egy szívvvel egy lélekkel, segítségül híván Istennek szent nevét, körmösen nyulunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért. A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsősségnek hívnak. Minékünk pedig magyaroknak nem csak dicsősségünk, de a maradásunk is abban vagyon. Nem vakmerőségre hívok senkit, nem habahurjául ⁵⁵⁾ kívánom az mi nemes resolúciónkat, hanem okosságnak mértékletességével és állhatatos szívünknek megkeményítésével akarnám hogy előállanánk erre a nemzetünknek utolsó szükségére és a szerencse-bírónak utolsó sententia-kimondására. En is Catóval mondom azt, magyarok: Scilicet res aspera est, sed vos non timeatis eam. Imo vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini, videlicet Diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam saepe in maximis periculis servavere. Non votis, neque suspiriis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt; ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequicquam Deos implores; irati infestique sunt (Sallust. Catil. cap. LII. ⁵⁶⁾)

Szántson, vessen, boronáljon, arasson és sok dolgot vigyen véghez a gazda ember ha élni akar cselédestül. Nam Dii laboribus omnia vendunt. ⁵⁷⁾ Hát mennyivel inkább minékünk, kik veszedelemben vagyunk, az egész lelkünknek applicatióját, minden testünknek fáradságát fordí-

tanunk kell az mi utolsó veszélyünknek eltávoztatására; mert egyébiránt kinek szántsunk, kinek vessünk, kinek arassunk, kinek neveljük édes magzatinkat, ha securitásunkra most gondot nem viselünk; majd a pogányé leszen az, a ki most miénk, és csak öt esztendő avagy kettőt sem ígérhetünk magunknak, ha nem provideálunk.⁵⁸⁾ De ismét itt nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kívánt successusokat,⁵⁹⁾ remélhetnénk magunknak: de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt.

Én arra így felelek: Mig az mi militaris disciplinánk in flore volt,⁶⁰⁾ Corvinusok⁶¹⁾ alatt és más vitéz királyok alatt, nem igaz az hogy markunkban szakadott volna soha is szándékunk. Teliek a historiák a mi magyar nemzetünknek dicsősségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának egy szeglete sincs, a ki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulman vér nagyobb folyásokkal nem folyt mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését senki úgy nem késlette mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, mert: Dedecori est fortuna prior,⁶²⁾ olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előljönének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz? és bizonyára mondhatnák nekünk: Vox quidem vox Jacob, manus autem Esau.⁶³⁾ Csufsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért, és ezer ilyen vétünkért. Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem,

tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, mert a prófétaként: *Popule meus, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt*; ⁶⁴⁾ hanem im megmondom magadnak fogyatkozásodat, olyan szívvvel és szándékkal hogy, megismérvén magad is, vesd ki ez a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hídd segítségedre a Jehovát, resolváld magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének, és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen. ⁶⁵⁾ Ha azért a magunk fogyatkozását megismerjük előbb, könnyebben az orvosságot is fellelhetjük azután. Vizsgáljuk meg hát micsoda formájú hadakozások voltak azok, kik nem succedáltak, ⁶⁶⁾ és mi formán estek.

Ihon az igaz relatio: ⁶⁷⁾

Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de későn tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi látott, hallott vitézekből állott-e valyon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyűlt össze a mi sipolásinkra. Ismét, ki volt ennek a hadnagya? ⁶⁸⁾ ugyancsak szintén ilyen, vagy a ki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, a ki a maga vitézsége rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzsérekén, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; a ki nem a jó hírért, névért s becsületért, házájához való szeretetiért iratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott fen megirt virtusokat szabadabbul űzhesse; a ki hogy jobban valami boszuját valamely falura, vagy nemesemberre tölthesse, kívánt hadi emberré lenni,

hogy evvel a titulussal mind módot, mind ment-
 séget vétkének, mind impunitást találjon.⁶⁹ Így
 azért nem sereg, nem hadakozáshoz való készület
 s becsület volt ez, ~~nem szegény hazánkhoz~~ s jó
 lélekből származott igyekezet, hanem farsangolás,
 bordély és ha még mi rosszabb nevet is tudnánk
 találni ennyi megfleslett erkölcsnek. Régenten amaz
 nagy Hannibálnak vitéz hadát Campania, egy
 olaszországi gyönyörűséges tartomány, a maga
 gyönyörűségével elvesztegette, ellanyhitotta és el-
 erőltlenítette; nincs a mi magyarinknak szüksége
 Campaniára; elébb hogysen a hadban jövünk,
 készen vagyunk immár, elvesztegetve, elunyulva:
 Diis hominibusque invisi.⁷⁰) Nem kell minékünk
 oly nagy ellenség mint a török; egy canicula
 melege, egy februariusnak szele, egy éjszakának
 virasztása, egy napnak koplalása megrontja a ha-
 dainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi köz ha-
 daink; de mivel jobb ennél a nemesség? mivel
 jobb az uri rend? Bizonyára mind egy bordában
 szűttek vagyunk, egy csepnyire is egyik rend a
 másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nemi
 gondolja meg, ~~micsoda~~ az igaz nemesség, mivel
 nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel
 tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy s
 nem kevélykedik nemesség titulussal mint a
 magyar, maga annak bizonyítására, conservatió-
 jára,⁷¹) látja Isten, semmit sem cselekszik; ülnek
 haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és
 anyjoknál, vagy, ha ugyan derékassan látni hal-
 lani akarnak (az mint ők mondjak), egy magyar
 ur udvarában beállanak és szerződnek: ott mit
 tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy
 mentét arannyal megprémézni, egy kantárt pil-
 langókkal felczifrázni, egy forgóval, egy varrott
 lödingtonnal pipeskedni,⁷²) egy paripát futtatni, egy
 szoval: esküdni, hazudni és semmi jót nem kö-

vetni. Hej, mely külömb vala amaz lacedemoniai asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paist ada végtére neki ezen szókkal: aut cum hoc, aut in hoc,⁷³⁾ azaz: avagy ezt hozd haza tisztességesen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju, sem hadban, sem végekben,⁷⁴⁾ sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem megyen ugyan, hanem egy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul, vagy pap-ságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatból. Az urfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rozsbabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; oztán ha a husz esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell, ha tizen volnának is egy familiából; senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz száradokka,⁷⁵⁾ hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják oztán a generálisságot, és ugyan ezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb.

Oh egek! oh Isten! mért hoztál ki minket Scitiából, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az Campaniában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk rozasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panaszolkodásban, és a haszontalan való fohászzkodásban, nyuljunk az remediumokhoz⁷⁶⁾ ha vagyunk; s vagyunk is pedig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyunk, jól leábrázoltam,⁷⁷⁾ ugyan mindazonáltal, ha kérde: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb

nemzetség. Kétszáz esztendeje leszen immár, hogy a magyar törökkel harczol; hányszor a török császárok személyek szerint sok száz ezer emberekkel jöttek országunkban, csak az egy szultán Szulimánnak is, ki legvitézebb császár vala az otomán nemzetben, öt expeditiója ⁷⁸⁾ volt, de mégis Isten nem hagyott mindnyájunkat elveszni; az mi veszett is, többire békesség alatt s frigynek színe alatt vesz, hogysem hadakozásban. Azért magyart kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, ⁷⁹⁾ sém olaszt, sem németet, sem spanyort. Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem disciplinam: ⁸⁰⁾ egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk hogy ily semminek tartott minket. Szükséges volna ugyan, hogy ezt a hadi tudományt bővebben megexplicálnam: de mivel arra most nincs nekem intentióm, hogy particulariter examináljam, in genere mondok valamit a mit én tudok, hogy a mely talentomot Isten énneken adott, ne ássam el haszontalanul a földben. ⁸¹⁾ Ezelőtt is penig irtam egy kis tractatust, ⁸²⁾ kinek neve Vitéz Hadnagy, ⁸³⁾ de csak magamnál tartom, mert én nem látok olyat, ki gyönyörködnék az olvasásban, maga ⁸⁴⁾ bizony semmiből úgy ember nem tanulhat, mint abból. Én nem praetendálok annyit tudni, hogy mindeket tanithassak, mert az én experientiám kicsiny és csak egynéhány csatából áll, de olvastam s hallottam annyit, hogy némelyeknél, úgy gondolom, többet tudok. ⁸⁵⁾ Azoknak írom azért eztet, hogy, a mint mondám, talentomomat el ne rejtsem, hanem a ki hasznát veheti, vegye, a ki nem, lássa legalább bennem a jó kívánságot. Minnyájunknak kell ehez szólunk, mert mikor ég a ház, minden-

túl jó néven vétetik, ha vizet hoz oltani; meny-nyivel inkább most szükséges a segítség, a jó tanács és a jó operatio! ⁸⁶⁾

I. Szükséges azért hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó víztől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának ⁸⁷⁾ megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, noha annak is úgy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy armádát lábon készen, a ki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen a hová szükség kívánja. ⁸⁸⁾ Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólnom.

II. Ennek az armádának számát determinative ⁸⁹⁾ nem mondhatni minden időkre, mert néha nagyobb a szükség, néha kisebb; ha azokban az üdökben volnánk, mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békeségnek homálya, a ki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék: tehát én azt mondom, az ilyen időben szükséges volna, hogy a magyar nemzet tartana négy ezer gyalogot, nyolcz ezer lovast. Tudom hogy lesz olyan, a ki talám megneveti ezt: az én tanácsomat ez iránt, hogy a lovast többnek mondom az gyalognál, holott a gyalog az ereje a hadakozásnak, ő viszi, ő tartja a várakat, a sánczokat, és jobbára őrajta fordul minden operatio. ⁹⁰⁾ Ugy vagyon, én is megvallom mind ezeket, és a gyalogság a hadban a valóság, és a mint a régi generálisok mondták, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak; de én azért mondom ha békeséges idő volna mint eddig, akkor nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet,

12.000

hanem csak rablás, csataképpen való meglopás és pusztítás, a kinek az gyalogságot nem opponálhatnánk mindenfelé,⁹¹⁾ hanem a lovast hamar elküldhetnénk valahová szükség volna. Másodszor azt mondom, a töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagyon, lovasból áll, és arra kell czéloznunk hogy annak ellene állhassunk. Harmadszor: az ország hosszú s keskeny, a gyalog lehetetlen dolog, mindenütt accurrálhasson.⁹²⁾ Negyedszer: Magyarország jobbára mezőség, a gyalog mezőn nem subsistálhat⁹³⁾ a könnyű lovas ellen még most, míg jobban rendben nem hozzuk magunkat.

III. Ez az armáda szükséges, hogy elegendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék;⁹⁴⁾ oly fizetése legyen penig a vitéznek, hogy azzal becsületesen hóról óra beérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse és eledelére elég legyen neki. Mert én azt az armádát örökösnek akarom lenni, tehát arrul kell tennünk, a vitézlő nép, fogyatkozása miatt,⁹⁵⁾ ne kényszerítették kóborlani, lopni s kijárni, ne szökni kételenségből; azért abban ily limitációt kellene observálni.⁹⁶⁾ Először: minden embernek fegyvert jót s hivataljához valót adni neki, minden készületivel, szerszámaival; ehez jó erős posztót, ha lehetne gyalogságnak kéket, lovasnak verest ruházatjára, dölmanýra, nadrágra s mentére, süvegére elégedendőt. Ehez ismég hétről hétre vagy lisztet vagy kenyeret és és söt, minden hónapra a lovasnak abrakot, szénát. Ezt így disponálván,⁹⁷⁾ kevés pénz kellene főképpen gyalognak szükségére, de mindazonáltal kellene, mert ingyen senki nem szolgál örömet, hanem nyereségért, előmenetelért, becsületért; azért annyit kell pénzt is rendelni, hogy meg is ériék véle, örömet is találjunk embert fizetésünkre, ne is legyen felettébb. A lovasnak sokkal több kell lovára nézve. Ismég azt is akarnám, hogy minden zászló aljának egy kincstartója volna, és hogy legalább nyolczadik

részét ne adnák meg pénzből a vitéznek, hanem ott deponáltatnék, mert ha mind oda adjuk is neki, mind elkölti, de ha in conservatorio lesz, egy-néhány esztendőre ha meggyülekezik neki, sok szükségét érhetné be vele, azonban ha rabság, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elő-venni. ⁹⁸⁾

IV. Disciplina militaris. Itt énnékem Istene-met kell kérnem; engedje meg az ő szent nevéért nem csak kimondhatnom az mit tudok, kívánok, hanem persvadeálnom is az én magyarimnak, hogy erre applicálják magokat minden tehetségekkel, kívánságokkal s akaratjokkal. ⁹⁹⁾ S ha ezt én véghez viszem, bizonyos vagyok benne, el nem nyél a pogány eb egyszersmind, hanem még egy-szer talpra áll a magyar.

Szükséges hogy régiek autoritássával támo-gassam discursusomat; kik között az egész histo-ricusok consensusából nem találok jobb mestert mint a Vegetius volt, ki Valentinianus császár parancsolatajára írt vitézlő praeeptumokat, a kire én nem relegendő az én magyarimat, hanem im ez kis beszédet magamévá teszem itten. ¹⁰⁰⁾ Így mond azért ő: ¹⁰¹⁾

In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, sed ars et exercitium solent praestare victoriam; nulla enim alia re videmus Populum Romanum sibi orbem subjecisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, usuque militiae. Quid enim adversus Gallorum multitudi-nem paucitas Romanorum valuisse? quid ad-versus Germanorum proceritatem brevis potuis-set audere? Hispanos quidam non tantum numero, sed etiam viribus corporis nostris praestitisse mani-festum est. Afrorum dolis atque divitiis semper impares fuimus. Graecorum artibus prudentiaque nos vinci nemo unquam dubitavit; sed adversus

omnia profuit tyronem solertem eligere, jus (ut ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exercitio roborare, quaecumque enim evenire in acie atque in praeliis solent, omnia in campestri meditatione pernoscere, tenere, indesides vindicare. Scientia enim rei bellicae nutrit audaciam; nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Et enim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promitior est; rudis et indocta multitudo exposita est semper ad caedem. Si quis igitur pugna publica superare barbaros cupit, ut Divinitatis nutu, dispositione Imperatoris invicti reparentur ex tyronibus legiones, votis omnibus petat. Intra breve enim temporis spatium juniores diligenter electi, et exercitati quotidie, non solum mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina vel arte bellandi veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coaequabunt. Nec enim moveatur Caesaream, Tuam Majestatem, quod olim consuetudo sit mutata quae viguit, sed hujus provisionis et felicitatis est perennitas Tua, ut pro salute Reipublicae et nova excogitet, et antiqua restituat. Omne opus difficile videtur antequam tentas. Ceterum si exercitati et prudentes viri, delectui apponatur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari, et diligenter institui; quidvis enim efficit solertia, neque longitudo aetatis, aut annorum numerus ad artem bellicam tradet, sed continua exercitationis meditatio. Post quanta voveris¹⁾ stipendia inexercitatus miles semper erit tyro. Nunquam credo potuisse dubitari aptiorem armis rusticam plebem, quae sub dio et calore²⁾ nutritur, solis patiens, umbrae negligens,

1) *Volveris* helyett *vulneris* csak hibás olvasás.

2) *Helyesen labore.*

balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est; et nescio etiam quomodo minus timet mortem, qui minus deliciarum novit in vita.

Nunc qua aetate miles eligi conveniat, exploremus.

Equidem si antiqua consuetudo servanda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat; non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, quae discuntur a pueris. Deinde militaris alacritas, saltus et cursus ante tentandus est, quam corpus aetate pigrescat; velocitas enim est, quae percepto exercitio strenuum efficit bellatorem; adolescentes legendi sunt sicut ait Sallustius. Nam primum juvenus simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discebat; melius enim est, ut exercitatus juvenis causetur aetatem nondum advenisse pugnandi, quam doleat praeteriisse. Neque enim parva aut levis ars videtur armorum esse; sive equitem, sive peditem sagittarium velis imbueri; sive scutatum armaturae numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet; ut missile destinato ictu, magnis viribus jaciat, ut fossam ducere, sudes scienter figere norit, tractare scutum et obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni pugnare adversum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas. Sed qui delectum acturus est, vehementer advertat, ut ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis et canibus virtus multis declaratur indiciis. Sit ergo adolescens martio operi deputan-

dus, vigilantibus oculis, cervice erecta, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris et pedibus non superflua carne distentis, sed nervorum duritia collectis. Cum haec signa in tyrone deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres; utilius est enim fortes milites esse, quam grandes. Sequitur, ut cujus artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sunt, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnesque qui aliquid tractasse videntur ad Gynaecaea pertinens, longe arbitror pellendos esse a castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, et cervorum aprorumque venatores convenit assumere in societatem militiae.

Et hoc est, in quo totius salus militiae et reipublicae vertitur ut tyrones non tantum corporibus, sed etiam animis praestantissimi eligantur. Vires regni et Romani nominis fundamentum in prima delectorum examinatione consistunt. Nec leve putetur hoc officium, aut passim, aut quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum in Sertorio praecipue constat esse laudatum. Juventus enim, cui defensio provinciarum, cui committenda bellorum fortuna est, et genere, si copia suppetat, et moribus debet excellere; honestas enim idoneum reddet militem. Verecundia, dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest, si exerceatur ignavus? si pluribus stipendiis mereatur in castris? Nunquam exercitus profecit tempore belli, cuius in probandis tyronibus claudicavit elector. Et quantum usu et experimentis cognovimus, hinc tot ab hostibus ubique illatae sunt clades, dum longa pax militem negligentius incuriosiusque legit; dum honestiores quique civilia sectantur officia; dum possessoribus addicti tyrones per gratiam aut dissimulationem probantur, tales sociantur armis,

quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos convenit eligi juniores. Sed hujus rei usum dissimulatio longae securitatis abolevit. Primi Lacedaemonii experimenta pugnarum, de eventibus colligendo rem militarem, quam virtute sola vel certe felicitate creditur contineri: ¹⁾ ad disciplinae peritiaeque studia revocarunt, ac magistros armorum juventutem suam, usum varietatemque pugnandi praeceperunt edocere. O viros summa admiratione laudandos, qui eam artem praecipue voluerunt, sine qua aliae artes esse non possunt. Horum sequentes instituta Romani, martii operis praecepta et usu retinuerunt, et literis prodiderunt. Quantum in praeliis Lacedaemoniorum disciplina profuerit (ut omittam caeteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Atilium Regulum Romanumque exercitum, saepe victorem cum Carthaginensibus, non virtute. sed artis fere solo auxilio, prostratis exercitibus, cepit ac domuit unoque congressu triumphans, bellum omne confecit. Nec minus Hannibal, petiturus Italiam, Lacedaemonium doctorem quaesivit armorum, cujus monitis tot consules, tantasque legiones, inferior numero ac viribus, interemit.

Ergo qui desiderat pacem, praeparet bellum, qui victoriam cupit, milites imbuat diligenter, qui secundos optat eventus, dimicet arte, non casu. Nemo provocare, nemo audet offendere, qui intelligit superiorem fore si pugnet. Tempore hyemis sub tegulis ac scandulis, quae si deessent, certe cannis, ulva et culmo et portus tegebantur ad equites, et quaedam veluti basilicae ad pedites, in

¹⁾ Elrontott szöveg e helyett: „Primi denique (Lacedaemonii) experimenta pugnarum de eventibus colligentes artem praeliorum scripsisse firmanur usque eo ut rem militarem . . .

quibus tempestate vel ventis aere turbato sub tecto armis erudiebantur exercitus; caeteris autem hybernis diebus, si nives pluviaeque cessarunt, exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudine, animi militum debilitarentur et corpora; sylvam caedere, portare onera, transilire fossas, natare in mari sive flumine, pleno gradu ambulare vel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime convenit, ut quotidiani laboris usu in pace, difficilis non videatur in bello. Sive ergo legio fuerit, sive auxilia, exerceantur assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles praelium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna usum amplius prodesse, quam vires; nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat a milite.

Bizonyára ebben a discursusban jól megláthatjuk, hogy ha nem tudom mennyi hadaink lesznek is és micsodás bátor szivüek, de ha nem tanítatott nép, nem tudós, csak semmi haszna lesz; mert nem csak abban áll a tudomány s a hadi mesterség, hogy a vitéz vetekedjék akármiképpen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párducz gyorsabb, az oroszlyán serényebb, mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal; lovat, ökröt, elefántot a maga szolgálatjára kényszerít, melyet meg nem cselekedhetnék, ha csak erejében s bátorságában biznék, hanem okossággal. Hát mennyivel inkább kívántatik embernek ember ellen az okosság; főképpen minékünk olyan ember ellen mint a török, a ki nem erővel, nem vitézséggel győzött eddig bennünket, hanem ravaszsággal, sokasággal. Ha azért azé a hadi győzedelm a kinél nagyobb a hadi mesterség, nem kell kételkednünk, hogy miénk nem lesz, ha derekassan magunkat hozzá nem applicáljuk. ¹⁸³) Mert

igaz, a török ravasz, igaz hogy disciplinatus; mindazonáltal az ő hadi tudománya nem oly perfectioban vagyon, hogy jobb ne lehetne; hanem mikor magánál rosszabbat talál, bizonyos, hogy minor virtus cedit majori.¹⁰³⁾ Jobbnak kell hát lennünk, vitézbbnek is, tanultabbaknak is, ha a törököt meg akarjuk verni; mert ha ő több is, semmit nem indulok azon, ha mi jobbak leszünk. Én tudom micsodás impedimentuma vagyon, hogy ezt a perfectiót érhesse, magyar nemzetnek.¹⁰⁴⁾ Egyik az: hogy nem bizik magában hogy abban a rendben hozhassa állapotját s disciplináját a kiből a régi rómaiak, a kikerül szól Vegetius. Másik az: hogy a mi szabadságunkat annyira tágran értjük, hogy akármely hajducska is vagy katona nem igen hadja magát venni örömet az ilyen oskolában vagy disciplinában, holott neki nagy servitusnak teszik a jó rend s rabságnak a regula, viszont, nem tartván semmi szebb titulust mint szabad legény nevet.¹⁰⁵⁾ Harmadszor: hogy ez az igyekezet particularis¹⁰⁶⁾ embertől sem urtul nem lehet, s azért lehetetlen. De én ezekre mind háromra könnyen megfelelek.

Elsőben: a mi a kételkedést illeti, e csak tunyaságból vagyon, s mivel nincs elegendő kedvünk s applicatióknk¹⁰⁷⁾ hozzá, lehetetlennek gondoljuk igyekezetünket. Valyon kik voltak a rómaiak? kik voltak a régi macedonok? nem oly emberek-e mint mi? Mégis Vegetiust előhivom. In delectu atque exercitatione tyronum si quis diligens existere velit, ad antiquam virtutis imitationem facile corroborare poterit exercitum; neque enim degeneravit in hominibus martius calor, nec effoetae sunt terrae, quae Lacedaemonios, quae Athenienses, quae Marsos progenuere, sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia. Ita cura rei

militaris primo negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in oblivionem perducta cognoscitur. Nec aliquis hoc superiore aetate accidisse miretur, cum post primum Punicum bellum viginti quatuor circuli et quod excurrit, annorum pax ita Romanos illos ubique victores, otio et armorum desuetudine enervavit, ut secundo bello Punico Hannibali pares esse non possent. Tot itaque ducibus, tot consulibus, tot exercitibus amissis, tum demumque ad victoriam pervenerunt, cum usum exercitiumque militare perdiscere potuerint. Semper ergo legendi et exercendi sunt iuniores; vilius enim constat erudire armis suorum, quam alienos mercede conducere.¹⁰⁸⁾

Ime nem lehetetlen hanem könnyű ha akarjuk; vagyon népünk, vagyon módunk, vagyon alkalmatosságunk; az elszánt akarat kell, nem kell semmi más; nem kell a népfogadásban csak a reménségre néznünk, nem csak a katonaságra, a mint most vagyon. A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, de ha nincsen, a próbát kell előállatnunk hadi népünket; ez jobb amaz eltunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyálakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, a ki végbeli név alatt, semmit nem tud egyebet, hanem falurul falura quártélyozni, kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni. A kinek ilyen élete volt, távol kell tőle futni, rühös juh az ilyen, a többit is megrühösitené; jobb azért ama jó ifjú polgár legény, mert annak is némelyike rossz, sőt rosszabb a többinél. Könnyen megisméri a kinek esze vagyon, az ábrázatjárul, a termetéről, a vidámságáról az olyat a ki jó, a ki még a paraszt munkában el nem gyötrődött s kedve vagyon hozzá. A Nagy Sándor népe ilyenbül állott; im mit ír Arianus historicus¹⁰⁹⁾ felőle, midőn Sándort szólni hozzájuk introducálja:¹¹⁰⁾ Philippus pater

vos errantes ac vagos, rerum omnium inopes, plesque etiam pellibus amictos pastores, pro quibus cum Illiricis, Triballis, Thracibusque finitimis continue pugnabatis, in tutelam ac fidem suam recepit, ex montibus asperis in plana et culta deduxit, pro pellibus clamides ornatas ferre dedit, armis instruxit, rem militarem docuit ut non magis locorum monimentis ac situ contra finitimos, quam armis et virtute vestra tuti essetis.¹¹¹⁾

Vagyon bizonyára országunkban jó és elég nép, ha erre ilyenképpen viselünk gondot, és kiválasztván, megfogadjuk, jól megtanítjuk jó tudós tisztviselők által. Ugy vagyon, abbul is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink, kiknek ugyan számossan kellene lenni, a kik a hadi regulákra taníthatnák a népet. De én ebben azt tanácslom az-én magyarimnak: fogadjanak egy ideig idegeneket más nemzetekből. Erre legjobban dicsérném a Scotiából jött jó officéret, a mely nemzet vitéz, hű, állhatatos, tűrő, szenyvedő, idegen országokban örömet szolgáló; dicsérném a németeket is, de nem a mi szomszédinkat Styriából, Austriából, hanem az Imperiumbelieket, a kik ama régi jó nemzetektől még nem degeneráltak; dicsérném az helvetiusokat is, ha kaphatnánk, noha nehéz volna ilyent találni; dicsérném az niderlandiakat, hollandiakat, a kik tanultak és az olaszt is a ki az német hadakban forgott.¹¹²⁾ Tudom, hogy itt valaki azt fogja mondani: Ugyan rá jöttél, barátom, az idegen nemzet segítségére, kit azelőtt igen oppugnáltál.¹¹³⁾ De nem érti az a barátom a dolgot; én a hadi népet magyarbul akarom csinálni, de mivel a hosszú békesség elszoktatta nemzetünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, kik által ismét in usum¹¹⁴⁾ jöheszünk az elfelejtett reguláknak; azért nem szégyen attul tanulni a ki többet tud, szégyen megkötni

tudatlanságban magát s nem tanulni. Egy nemzet sincs ez világon, aki ha szüksége vagy on az ilyen állapotra, szégyenlje maga szolgálatjára fogadni a jó hadi praeceptorokat; ¹¹⁵⁾ a mint nem szégyenlették a vitéz Carthagobeliek Xantippust megfogadni a rómaiak ellen; nem szégyenli francuz király svaicereket, scotiaiakat arra végre tartani; nem szégyenli most portugallus francuzokat hínia és magához édesgetni; nem szégyenli muszka ezen szerint német tisztviselőket felkeresni.

Mert én nem kívánok egyebet, hanem csak jó tisztviselőket; nem azért penig, hogy ő scotus, hogy ő német vagy francuz, hanem azért, hogy hadakban forgott, látott, hallott, tanult. Mivel hogy magyarnak hadakozása nem volt, nincs is ily embere. De mihelt a magyar megtanul, nem kívánok osztán ilyent is másutt keresni; mint-hogy Mátyás király idejében nem keresett a magyar másutt tisztviselőt, hanem Magyarországbán. Báthori István lengyel király idejében ilyenképpen; ő is Magyarországból szerzette a jó tisztviselőket; Báthori Zsigmond idejében is nem volt szűki a jó magyar tisztviselőknék; ilyen volt Király Albert, Borbély György és sok más vitéz kapitány; csak Bethlen Gábor idejében is és azután nem volt semmi fogyatkozásunk ezekből; de most nincs ugyan; az okát megmondtam miért, de az orvos-ságát is megmondtam, hozá nyulhatunk, ha akarunk. Találunk is penig jó officéereket, csak akarjuk s megnyissuk erszényünket, mindenfelől magok jönnek hozzánk az idegenek, ha ezt cselekeszszük.

Másik impedimentuma ¹¹⁶⁾ a mi igyezetünknek, a mint mondám, a felettébb való szabadságnak vélekedése. Azt tartják a mi magyarink: non bene de toto libertas venditur auro. ¹¹⁷⁾ Igaz bizonyára az, nincs a szabadságnál szebb dolog, de

viszont, a ki az ilyen militaris disciplinát ¹¹⁸⁾ szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond vagy tunya, rossz és rest. Mert én azt vallom és assecurálom az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak, semmi ez világon nem lesz, a mi az ő libertásokat jobban megtartsa s conserválja, mint az. ¹¹⁹⁾ A mely hajdu vagy katona nem akar belé állani ebben az iskolában, ne törődjél rajta, hadd ott, hidd el hogy tosz, hidd el hogy tunya és röst; ő a szabadságnak vesztését obtendálja, ¹²⁰⁾ s penig a dologról fél, fél a strázsátul, fél a harcztul, tudniillik szabad akar lenni attul, szabad akar lenni prédálni, szabad részegeskedni, szabad urat hadnagyt válogatni, ott hadni ha elunja; ez az ő szabadsága. Én penig azt mondom, valamig ez a szabadság a köz rendben Magyarországon lesz, addig jót né reménlünk a mi dolgainkból; aboleálni ¹²¹⁾ kell nekünk minden erőnkkel a szabad legénységet, a mely semmire nem jó, sem országának, sem urának, sem magának; a ki vitézkedni akar, álljon be az megmutatott hadi rendben, a ki nem akar legyen ur, legyen fő ember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabad legény ne legyen, mert ez corrupálja ¹²²⁾ a többit is. Azért mutatók módot hogy az országban militia instituáltassék, ¹²³⁾ hogy a kinek kedve vagyon hozzá, álljon oda s ne hazudjon hogy nincs hová menni emberséget tanulni.

Harmadik részben azt mondom, hogy ezt senki egyes ur vagy generális végben nem viheti; kicsoda tehát: az egész ország! s az egész nemzetünknek unanimes consensussa ¹²⁴⁾ kelletik erre. Mi haszna egy vármegye vagy bár egy Dunán innen levő vagy túl való föld, vagy Tisza melyéke, vagy Erdély végezne ilyent magánossan, ha a másik meg nem tartaná? Minnyájunknak kell a kik

magyarok, horvátok vagyunk ebben concurrálnunk, s ezt a militaris disciplinát megszabnunk, kit törvényképpen tartunk nagy sacramentum módjára, mert ehhez sok dolog szükséges, a kit nem is jó volna mind papirosra tennem, nem is lehetne, de meg lehet, ha minnyájan egyet akarunk.¹²⁵⁾ Azt mondják: Pecunia est nervus belli.¹²⁶⁾ ezt is meg kell találnunk, penig fogyatkozhatatlanképpen, annyit a mennyi szükség. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én penig azt mondom, hogy vagyom. Mikor Mahumet török császár Constantinápoly ellen készült volna, sehol nem találának az görögök költséget kívül hadat s segítséget fogadhattak volna, de mikor a törökök megvették vala a várost, annyi kéncsét találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok ezer embernek elég vala töltözésre.¹²⁷⁾ Ne járjunk mi is így: mert ha a török Magyarországot mind megveszi, bizony talál ő benne ezüstöt, aranyat, rezet, vasat és mindent. Vegyük elő valahun vagyom, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az Isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette. Panem propositionis.¹²⁸⁾ Igaz, hogy a magyar nemzet nem oly pénzes mint egyéb más nemzetek; de találunk ha akarjuk minnyájan, és Istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekinkért keressük elő ládáinkban minnyájan, deputáljuk minden provéntusinknak egyik elegendő részét arra, s hadjunk békét egy sokáig a pompának s vendégségnek, a kerteknek és más haszontalan épületeknek, a prémes köntösnek, az ezüst kupáknak és más haszontalan czifraságnak; csináljunk pragmatikát mindenünkről, reformáljuk magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat.¹²⁹⁾

Ime tolláltam a három difficultást a hadi szerzésben s disciplinálásban; mi tarthat meg

attul, hogy ne nyuljunk hozzá? ¹³⁰⁾ Semmi, elhagyjétek, ha akarjuk; akarnunk kell penig, ha megmaradást kívánunk.

De ez az én dispositiom, a mint feljebb is megmondtam, ez a had csak tizenkét ezer emberből áll, tudniaillik olyan praesuppositummal, hogy békességes időben, olyanban mint eddig voltunk. ¹³¹⁾ Immár azt is megmondom, miképpen kellene hasznát vennünk. Mivel úgy mondtam, hogy együtt tartassék egy táborban ez a had: a végbeli fizetésen való népet azzal nem intendálok cassálni, sőt azokat is kívánom disciplinálni és fizetni szintén mint a többit; ~~hanem az lenne a dandára, az a fundamentoma a többi szélyvel való végbeli fizetett rendnek.~~ ¹³²⁾ A végbelit fizeti a király, fizesse az ország a derekát. ~~Ha azért a török csak apró csatákkal vesztegeti országunkat, annak a végbeli, ha jó fizetése lészen, ellent állhat, ha nem áll, bizonyára a generálisok rosszasága lészen. Ha a török csak egy basaságbul igyekezik és gyülekezik, úgy is a generálisok hivatalja, hogy ők megtudják azt jó szorgalmatos kémek által; és csatákkal gyűjtse arra öszve a generális a maga hadát és végeit, álljon ellent neki; ha nem elegendő, más szomszéd generálissától kérjen segítséget.~~

Ha a török nem csak egy basaságbul, hanem az egész budai vezérség indul, annál inkább megtudhatják azt a generálisok, s az a ki felé vagon a zendülés, recurráljon segítségért a derék magyar táborhoz, kinek magyar generálissa legyen; az osztán a jó exercitatus hadával menjen oda a hová kellek, avagy küldjön a mennyi kellek segítségével. ¹³³⁾ Mivelhoggy penig ha nem tudom mi csodás vigyázás vagy dispositio legyen is, nem lehet ugyan, hogy mikor a víz árad, valahol be ne szakaszsa a töltést: a török is, a ki oly elegyes a mi végházainkkal, hogy nehol beljebb is van vára

országunkban a magunkénál is, nem lehet ugyan hogy kárt ne tegyen hazánkban: ennek más remediumot nem mondok, hanem arczulcsapásért kettőt és hármát is adni.¹²⁴⁾ Mert valámig mi erre nem resolváljuk magunkát, szintén oly békességben leszünk mint eddig voltunk; mindenén impune ment el eddig a török, mi penig, mint a lánczon kötött s tartott ebek voltunk, és ha ki valaha leódozta magát, tehát mindjárt a magyar volt lator, a magyar piszkáló, a magyar békességrontó.¹²⁵⁾ Elhídjé penig akármely magistratus is, hogy a fizetetlenség s a boszuság megszagattatja a vas lánczot is a férfi emberrel, nem csak a disciplinát.

Ha ezt a rendet hozzuk országunkban, azt tanácslom, hogy azt a hódultságot kit megoltalmazhatunk a török ellen, kit békesség alatt elvett tőlünk, elvegyük a töröktől; mert mire való volna ez a hádtartás, provisio, nehéz és dispendiosus fáradság, ha jobbára az egész ország hódult és ha csak abban akarunk maradni; a várainkat békességben ugyan meg nem veszi, sem veheti: tehát szükséges hogy a hódulástul a falukat megfogjuk, és felét annak kit a töröknek fizetett a polgár, contribuálja a mi hadunknak eltartására.¹²⁶⁾ Ezekben, ugy vagyon, én mind sok s mind nagy difficultást látok, de meg nem kell ijednünk azoktól, igyekeznünk kell hogy tolláljuk minden erőnkkel.¹²⁷⁾ Soha egy nagy dolog sem lett meg, sem ezután nem lészen difficultás nélkül. Tudom ismég, hogy ezek a provisio'k s rendelések, a megnyitott és declarált.¹²⁸⁾ hadakozásban nem elegendendők; de én ezt grádicsul csináltam a másokra. Ha békességben ennyi hadaink tanult volna, könnyebben ehhez többet csinálhatnánk, hogysem a semmihez, mert ezek közt sok tanult aljos rendü vitézt¹²⁹⁾ találunk, a kik több hadnak fogadására, oktatására elegendők volnának. Ha vármegyéket, ha hajdukat, ha

földnépét akárminéműt akarunk felvenni, mindjárt tisztviselőket a tanult hadbul elővehetünk, s taníthatjuk hadainkat, mert ismét oda térek a hol voltam: az tudatlan, semmirekellő, a tanult, jó. Ime még egy appendixet¹⁴⁰⁾ macedoniai historiából mondok:

Macedones, qui per totum aetatis spatium semper in rebus arduis et periculosis versati erant, et sub Philippo morantes frequenter victoriam consecuti, ad summam fortitudinem ita proveci erant, prudentia et rei militaris cognitione longe omnibus praestantes, tyronibus pugnam retractantibus, amarissimis verbis ignavia exprobrata, ipsi in unum coacti, contentis primum clypeis, hostes, qui jam se vicisse arbitrabantur, exceperant, Ephialteque et multis aliis interfectis, reliquos in urbem fugere compulerunt.¹⁴¹⁾

Ha azért hadakozás volna, nem tiz, tizenkét ezer embert kellene felfegyvereznünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával, mert az olasz példa beszéd mondja: La forza caga la regione adesso: ¹⁴²⁾ erő ellen erő kell, és ha nem is számmal, de virtussal, vitézséggel meg kell előznünk ellenségünket. Azért mindegy annak a consideratioja, ¹⁴³⁾ akár kicsin s akár nagy hadat akarunk tartani, disciplina alá kell vennünk. Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik; valamely ország fegyverrel nyeretik, fegyverrel is oltalmaztatik az.¹⁴⁴⁾ Minékünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyeretett ~~az a mi eleinktől, úgy tartaték eddig,~~ és ~~nincs kérdés már abban, ezután is úgy kell megtartatni: a békesség, a frigy, a csendes élet haszontalan~~ gondolkodás nekünk, kárunkkal megtanultuk; az mi első politicánk fegyver volt, most is annak kell lenni, mert mi egyébhez elégedetlenek volnánk, s ha a vitézséget megtudjuk, más

subtilitásokat in ratione status mi megismerhetünk; ¹⁴⁵⁾ oly nemzettel is van dolgunk, a ki mi nálunknál ravaszabb, több, álnokabb, s ha az fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül; héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktől messze vagy on a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménségek lehet, és a veszedelmet nem olyan közélről látják mint mi, öltözzenek biborban, bársonyban, kamukában: mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háboródtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverdereknál, pánczélnál, egy szóval vasnál és fegyvernél. Tudom lesznek olyanok, a kik minden erőnket igyekezetünket csekélnék és szükségesnél alábbvalónak fogják tartani annyi száz ezer török ellen, annyi hadiszerszám és álgyuk ellen, de én azoknak megfelelek. Az én tanácsom az, hogy a mi hadakozásunknak solidum fundamentomat ¹⁴⁶⁾ vessünk, kit ha megcselekszünk, könnyen reá építhetünk a mit akarunk. Ismét semmi kétséget abban nem tehetünk, hogy ha ily dispositióval leszünk, segítséget eleget másoktól is találunk; mert természet szerint való ratiókból ¹⁴⁷⁾ is vagy on, hogy ha kit lát ember sérénkedni a maga dolgában, inkább ad segítséget olyannak, hogysem a tunyának, az maga securitásával nem gondolónak és restnek. Mert ha mi csak zsebben tesszük a kezünket, senki nem gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segítséget, azt fogják szólani felőlünk: Quaerunt gentem, cum qua cadant; ¹⁴⁸⁾ s magok közt pedig azt: Fatis accede, Diisque, et cole felices, miseros fuge. ¹⁴⁹⁾ Tehát bölcsen Xenophon mondotta, hogy a kinek fegyvere készen vagy on és resolutiója, ¹⁵⁰⁾ azt nyeri vele, hogy sok barátokat talál, ellenséget avagy keveset avagy

senkit, holott azoknak barátságára - az kik ők is szolgálhatnak, minden örömet adja magát, hogy őtőlök is várhassanak valamikor segítséget. Azért az én fundamentomom ¹⁵¹⁾ békességes időben tizenkét ezer ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint), legalább annyi gyalog, ugymint 12 ezer, és lovas is annyi legyen pro fundamento. Ehhez, a mint mondtam, az egész nemzetünket fegyverezve vegyük rendben, legyen elegendő ágyunk és mindenféle hadi szerszámunk. Ha így lesz dolgunk, felelek életemig, az idegeneknél is elegendő segítséget találunk. Sőt ha úgy volna is, hogy nem találnánk, csak a magunk erejével is annyit tehetünk a mennyi elég lenne oltalmunkra; és ha nyáron szemben nem szállhatunk is mezőben ellenségünkkel, télen legalább jó progressusokat remélhetünk, mikor a török visszaszál, nyáron pedig in defensionis termino maradunk. ¹⁵²⁾ Bizonyára alább hagy a pogány, s azt a frigyet, a kit mi vérünkkel vásárlunk tőle, ő fogja mi tőlünk kérni. Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapotunkra, és jól consideráljuk. ¹⁵³⁾ Most ha valami csak meggyezzenik is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken által, havasokon által, ki imide ki amoda, minden remediumunk csak a másoktól való segítségkoldulás, nincs magunknak népünk kívül occurálhassunk a veszedelemnek, nincs egy emberünk a kit hova tehetnénk. ¹⁵⁴⁾

Boldog Isten, hiszem nagy vilítás ¹⁵⁵⁾ ez; s mi vagyunk a magyarok? - mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat. Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; fussunk ki az országbul ha eztet reszteljük. Ugy hallok Braziliában elég pusztaság van; kérjünk spanyol királytól egy tartományt,

csináljunk egy coloniát, ¹⁵⁶⁾ legyünk polgárrá. De ha ki bizik Istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égben az Istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domine; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domine. Amen, Amen, Amen, ¹⁵⁷⁾

mindenki és mindenki

mindenki és mindenki

mindenki és mindenki

mindenki és mindenki

mindenki és mindenki

mindenki és mindenki

JEGYZETEK.

¹⁾ Jó szerencse, semmi más. A mondat kiegészítése: Csak jó szerencse kell, semmi más. Zrinyi Miklós jelmondata.

²⁾ A czímben afium = opium; antidotum = ellenszer. Értelme tehát: „A török opium vagy bódító méreg ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való ellenszer.”

³⁾ A latin szavak értelme: particularitas = részlet. Volenti nihil difficile = Az akarónak semmi sem nehéz. Nemo me impune lacessit = Senki engem büntetlenül nem ingerel. Az utolsó latin mondat jelentése: „Édes és dicső meghalni a hazáért; a halál a gyáván menekülő férfit is eléri; édesebb a hazáért élni.”

⁴⁾ Cresusra Sardis városát vitatta volna = Cresusra Sardis városát vitatta (vagy vívatta, ostromoltatta volna. Cresusra vitatta, mert Croesus is a várban volt. Croesus (Kroisos) Lydia utolsó királya, ki 560—546-ig uralkodott Kr. e. és Sardis elfoglalásakor 546-ban Cyrus fogságába került, hol még Kambyzes alatt is élt.

⁵⁾ Sárkány = a török. L. alább: „Ez a rettenetes sárkány a török.”

⁶⁾ Professio = itt adomány.

⁷⁾ Tudományt tészek = vallást tészek.

⁸⁾ „Ha az őrtálló nem jelenti meg a közeledő kardot (veszélyt), az elveszett lelkek véréért az ő kezéből kéri számon az Úr.”

Zrinyi: Afium.

⁹⁾ Jelenség = jelentés.

¹⁰⁾ Securitas = biztonság érzete.

¹¹⁾ Természetvizsgálók. A laurus, a borostyán, mint Apollonak szentelt fa, a győzelmen kívül a biztonság jelképe is volt.

¹²⁾ Meztelen reménység = pusztá reménység.

¹³⁾ A pacsirták példája, azaz emelkedjünk föl saját erőnkből.

¹⁴⁾ Néha = egykor.

¹⁵⁾ „Mert nemcsak Istent, hanem még barátot sem kell arra kérni, hogy valamely alvón vagy tunyán segítsen.”

¹⁶⁾ 1660-ban foglalta el a török Váradot s Borosjenőt 1658. szept. 2-án.

¹⁷⁾ II. Rákóczy Györgyöt érti, ki elesett a törökök elleni harcban 1660. máj. 22-én Kolozsváron felül, Fenes és Gyalu közt.

¹⁸⁾ A mondat értelme: „ám hallgassunk s bizuk másoknak jóakarására oltalmunkat.”

¹⁹⁾ „Harag, ellenség dühe, diadal és győző kard féken nem tartható, a melynek örült vágya a vérrel fürösztetés.”

²⁰⁾ Nyugtató, nyugalmat nem adott.

²¹⁾ elhítel = hiszékenység.

²²⁾ Conferál = összeméri erejét.

²³⁾ Kétségbeesés.

²⁴⁾ Végzetes kényszer.

²⁵⁾ „Jobb meghalni oroszlánként, mint élni számárként.”

²⁶⁾ Ez az Aesopus Lib. II. fab. 3. *Lepores et ranæ* cz. meséje.

²⁷⁾ Szerencse = sors, végzet.

²⁸⁾ Koczkára vesse.

²⁹⁾ Securus = biztos, mentes.

³⁰⁾ E mondat latin szavainak értelme: componálta = rendezte; beneficiumokkal is obstringálta = jótéteményekkel is lekötölte; arra érti, hogy a török II. Rákóczy György ellen a lengyelek segítségére küldte a tatárokat

1658-ban. *Respublica* itt = állam, ország. *Acquisitio* = hódítás.

³¹⁾ E mondat szavainak magyarázata: *haereditarium* = örökös; *tumultus* = zavar; *imperium* = birodalom; *francuz* = francia; *antagonista* = ellenfél, versenytárs; *elector* = választófejedelem; *spanyor* = spanyol.

³²⁾ *In genere* = általában.

³³⁾ *Obligatus* = lekötelezett; *bestia* = vadállat.

³⁴⁾ *Accessio* = gyarapodás; *libertas* = szabadság; *continuálandó* = folytonos, állandó; *in tempore* = maga idejében.

³⁵⁾ *Interes* = érdek; *operatio* = hadi munkálat.

³⁶⁾ *Luzitania* = Portugalia; *discursus* = beszélgetés.

³⁷⁾ Érti Zsigmond vereségét 1396. szept. 28-án Bajazit ellen Nagy-Nikápolynál.

³⁸⁾ Pápai árultatás. Érti Pápa kis hiján való törökkézre juttatását 1660-ban a francia és vallon zsoldosok miatt. *Hadtört. Közl.* 1888. 485—89. l. Rónai Horváth. *Zrinyi hadtud. munk.* 86. l. 3. jegyz.

³⁹⁾ Alapja.

⁴⁰⁾ *Administratio* = itt vezetés.

⁴¹⁾ *Holott* = minthogy.

⁴²⁾ Szerencsétlenség = kockázat.

⁴³⁾ *Rumináljunk* = vegyük sorra.

⁴⁴⁾ Fels Lenárd 1540-ben, Roggendorf 1541 s Brandenburi Joachim 1542-ben ostromolták sikertelenül Budát s Roggendorf itt kapott sebeiben meg is halt.

⁴⁵⁾ Zrinyi e helyen számos példával mutatja meg, hogy az idegen segítség mindig csak ártott. Nádasdit 1529-ben Budán a fellázadt német őrség elfogta s csak nehezen birt János királyhoz menekülni; a vár pedig Szulejmán kezére került. Losonczit Temesvár feladására 1552-ben spanyol és cseh zsoldosok kényszerítették; Aldana spanyol kapitány, ugyanez

évben Lippáról elfutott az ostrom elől. Lascano Márton és Salamanca, szintén spanyolok, Esztergomot 1543-ban ostrom nélkül feladták. Nyári Pált Egerben német és vallon őrség elfogta s a várat feladta 1596. okt. 13-án. Tatát Tasso Hannibál adta fel 1543. szept. 4-én, s ezért fejét veszté. Pápa 1593. okt. 28-án esett el, Kosztajnicza 1556-ban, midőn Lurthaler adta fel 2000 aranyért, Székes-Fejérvár 1543-ban Diskau Ottó, német és Tournier Fülöp, olasz, árulása miatt veszett el; de hihetőbb, hogy Zrinyi az 1602. aug. 29-iki feladást érti, midőn a német őrség adta fel a várat; Győrt 1594. szept. 29-én Hardek Ferdinánd adta föl, miért fejével lakolt; Kanizsát 1600. decz. 25-én Paradeiser Gy. hagyta ott, miért szintén fejvesztéssel bűnhődött. Végül Erdődnek nyilván 1565-iki ostromára céloz, midőn Schwendi Lázár bevette s 1566-ban leromboltatta.

⁴⁶⁾ Itt Katzianer 1537-iki észéki vereségét érti a szendrői basával szemben, miért Kosztajniczán Zrinyi Miklós, a szigetvári, lakoma alkalmával leszurta. A továbbiakban Basta 1601/4-iki, Belgiojoso 1605-iki, Schwendi Lázár 1565-iki, Eggenberg Ruprecht 1569-iki, Hardek Ferd. 1593-iki, Rosswurm 1602/3-iki hadjárataira és működéseire céloz, melyekben még a győzelemből sem volt hazánknak haszna.

⁴⁷⁾ Itt Teufel Rézmán (Erasmus) 1552. aug. 11-iki vereségét érti Palástonál Ali basával szemben, hol 4000 emberével fogságba esett.

⁴⁸⁾ Istvánfi Miklós: *Historiarum de rebus ungaricis libri* (terjed 1409—1609-ig.)

⁴⁹⁾ A mondat latin szavai: operatio = hadművelet; progressio = előnyomulás.

⁵⁰⁾ A mondat latin szavai: concludál = következtet; fundamentum = alap; principaliter = főképen, első sorban; accessorie = járulékképen, mellékesen.

⁵¹⁾ Resolutio = elszánás.

⁵²⁾ „Mert más mód nincs.”

⁵³⁾ „Itt győznötök, vagy meghalnotok kell.“ Körülbelül mint a *Szózatban* Vörösmarty mondja; „Itt élned, halnod kell.“

⁵⁴⁾ Compositio = összetétel.

⁵⁵⁾ Habahurjául = hebehurgyán.

⁵⁶⁾ „Tudniillik a dolog iszonyú, de ti attól nem tartotok. Sőt igenis nagyon; de tunyaságból, puhultan, egyike a másika után várva, kéteskedtek, halhatlan isteneinkben bizakodván, kik e hont legrettentőbb veszélyei közt is megtartották. Nem fogadások, nem asszonyi nyavalygás nyerik meg az ő segédjüket; szemesség, munkásság, józan tanács által mégyen minden; henyeségnek, gyávaságnak adván magad, őket hiába kiáltod; haragszanak, elfordulnak.“ (Sallustius. *Catilina*. Cap. LII. Kazinczy fordításában.)

⁵⁷⁾ „Mert az istenek mindent munkáért adnak.“

⁵⁸⁾ A mondat latin szavai: applicatio = készség; securitas = biztonság; provideál = gondoskodik, előre lát.

⁵⁹⁾ Successus = siker.

⁶⁰⁾ „Mig a mi katonai fegyelmünk virágjában volt“ . . . Itt általában disciplina militaris hadi képeséget, tudást is jelenthet.

⁶¹⁾ Corvinusok = Hunyadiak.

⁶²⁾ „Gyalázatunkra van előbbi szerencsénk.“

⁶³⁾ „A hang ugyan Jákob hangja, de a kéz Esaué.“

⁶⁴⁾ Én nemzetem, kik téged boldognak hirdetnek, azok rászednek.“

⁶⁵⁾ Reformál = megjavít, levetkőz; resolvál = megszabadít, felold, hogy kibontakozhassék valamiből.

⁶⁶⁾ Succedál = sikerül.

⁶⁷⁾ Relatio = előadás.

⁶⁸⁾ Hadnagy a XVI—XVII. században általában nagyobb csapat parancsnoka, mely önállóan is működhetett; felette állt a kapitány, de nem volt egyiknek sem következetesen használt jelentése.

69) A mondat latin szavai : rudimentum = próba, első kísérlet; virtus = erőszak; titulus = cím; impunitas = büntetlenség.

70) „Istenek és emberek előtt gyűlöltek.“

71) Conservatio = megőrzés; maga = ámbár.

72) Lódinggal pipeskedni = lőportartóval (ennek válltartója gyakran díszesen volt kivarrva) büszkélkedni, magát háyni-vetni.

73) „Vagy ezzel, vagy ebben.“

74) Végvárakban. A török-magyar védelmi vonal váraiban.

75) Megy utazni.

76) Remedium = orvosság.

77) Lefestettem.

78) Expeditio = hadjárat

79) Garamanta = karamán török.

80) Militaris disciplina = hadi fegyelem, hadi tudomány, mint Zrinyi pár sorral alább mondja.

81) A mondat latin szavai : megexplicál = megmagyaráz, kifejt; intentio = szándék; particulariter = részletesen; examinál = vizsgál; in genere = általában; talentum = ész, tehetség.

82) Tractatus = értekezés, dolgozat.

83) *Vitéz Hadnagy* cz. a. értendő a hadtudományi elveknek azon három részből álló gyűjteménye, mely cím alá Zrinyi prózai műveit sorozta s így nem volt külön műnek, hanem egy gyűjteménynek címe. (Rónai Horváth I. *Zrinyi M. hadt. m.* 1. l.)

84) Maga = noha, ámbár.

85) Latin szavak értelme : praetendál = követel, állít; experientia = tapasztalás.

86) Operatio = munkálkodás, cselekvés.

87) Posteritas = utód.

88) Particularis ember = külön ember, külön nemes; armada = hadsereg.

89) Determinative = szabatosan, véglegesen.

90) Operatio = hadművelet.

⁹¹⁾ Opponálhat = szembe állíthat.

⁹²⁾ accurálhasson = gyorsan megjelenhessen.

⁹³⁾ Nem subsistálhat = nem állhat meg.

⁹⁴⁾ Minden provisioval administráltassék = minden szükségessel elláttassék.

⁹⁵⁾ Fogyatkozása miatt = nélkülözése miatt.

⁹⁶⁾ Ily limitatit kellene observálni = ily megszabást kellene követni.

⁹⁷⁾ Disponál = elintéz.

⁹⁸⁾ Deponál = elhelyez; in conservatorio = megőrzésben.

⁹⁹⁾ Persvadeál = rábeszél, rábir; applicál = adja magát.

¹⁰⁰⁾ A mondat latin szavai: autoritas = tekintély; discursus = értekezés, tárgyalás; historicusok consensusa = történetírók megegyezése; praeceptum = tanítás, szabály; relegál = utal.

¹⁰¹⁾ Vegetius Renatus Flavius K. e. 384 és 395 közt írta *Epitome rei militaris* művét, régibb írók műveiből. A Zrinyi által idézett helyek magyar fordítása: „Minden harczban nem annyira a tömeg és tudatlan hősiesség, hanem a művészet és gyakorlás szokták a győzelmet kivívni; mert látjuk, hogy a rómaiak sem hódították meg a föld kerekességét egyébből, csak fegyverben való gyakorlottságukkal, táboraik fegyelmezettségével és a katonaság folytonos használatával. Mert mit ért volna a rómaiak kis száma a gallok sokasága ellen? mit merhetett volna az ők kis növése a germánok szálás termete ellen? A hispánok pedig nemcsak számban, hanem testi erőre nézve is világosan a mieink felett álltak. Az afrikaiak ravaszságával és gazdagságával sohasem birtunk versenyezni. Soha senki sem kételkedhetett, hogy a görögök tudásban és okosságban minket legyőznek; de mindezekkel szemben előnyünk volt az ügyes ujonczok választása, a hadakozásnak (hogy úgy mondjam) észszerű módja betanítása, a fegyelemnek mindennapi gyakorlatta

megszilárdítása, megismertetése hadi gyakorlatok által mindazoknak, a kik csak előfordulni szoktak a csatában és ütközetekben, ezeknek fõntartása s a henyék iránti szigorúság. Ugyanis a hadtudomány növeli a bátor elszántságot; mert senki sem fél megtenni azt, a mire nézve biztos, hogy jól megtanulta. Valóban a harci küzdelemben a gyakorlott kisebb szám a gyõzelemre kedvezõbb; a miveletlen és tudatlan tömeg mindig ki van téve a lemészárlásnak. (Lib. I. Cap. 1.) Tehát ha valaki nyílt csatában le akarja gyõzni a barbarokat, minden erejével törekedjék arra, hogy az istenség parancsa, a gyõzelmes császár rendelkezése szerint az ujonczokból legiók váljanak. Rövid idõ alatt ugyanis a gondosan megválogatott ifjak, még pedig naponként s nemcsak reggel, hanem délután is az összes fegyvergyakorlatokban, valamint a hadászatban gyakorolva, ama régi katonákat, kik a föld kerektségét egészen meghódították, könnyen utólérik. És ne nyugtalanítsa császári felségedet, hogy az egykori szokás, mely érvényben volt, megváltozott, mert a te örökkévalóságod ¹⁾ oly elõrelátó és oly szerencsés, hogy az állam üdvére mind újakat kigondolni, mind a régieket helyreállítani bírja. Minden dolog nehéznek látszik a próba elõtt. De ha gyakorlott és okos férfiakra bízatik az ujonczozás, harczra képes sereget könnyen lehet alkotni és gyorsan begyakorolni; mert a szorgalom mindent megbír, (Lib. II. Cap. XVIII.) s nem hosszú idõ vagy az évek sora lényeges a hadászatban, hanem a gyakorlásnak állandó gondja. Bármekkora szolgálati idõ után is a gyakorlatlan katona mindig ujoncz marad. (Lib. II. Cap. XXII.) Nem hiszem, hogy valaha valaki kétségbe vonhatta volna, hogy fegyverfogásra a paraszt nép alkalmasabb, mely a szabad ég alatt és

¹⁾ Perennitas tua! a császár megszólító czime a késõbbi idõkben.

hőségben nő fel, túri a napot, nem törődik az árnyékkal, fürdőt nem ismer, gyönyörök iránt tudatlan, egyszerű észjárásu, kevéssel beéri, tagjai megszokták minden munka elbirását, kinek fegyvert hordani, árkot ásni, terhet vinni falusi szokása; és nem tudom, mi az oka, kevésbbé fél a haláltól, ki az élet gyönyöreit kevésbbé ismerte. (*Lib. I. cap. III.*)

Most vizsgáljuk meg, hogy mily koru katonákat helyes besorozni. Ha a régi szokás megtartandó, mindēnki tudja, hogy a serdülő ifjúságot kell az ujonczozásra kiválogatni; mert nemcsak gyorsabban, hanem tökéletesebben is bevésődik az, a mit a gyermekek tanulnak meg. E mellett a katonai serénység, ugrás és futás előbb kísértendő meg, hogysem a test a korral elrestül; a gyorsaság ugyanis az, mi a gyakorlat mellett derékké teszi a katonát; az ifjak sorozandók be tehát, mint Sallustius mondja. Mert mihelyt az ifju a hadi élet elbirására alkalmassá lett, a táborban már meg is tanulta a hadászatot a folytonos munka által; mert jobb, ha a gyakorlott ifjúság azon panaszkodik, hogy nincs meg még kora a harcchoz, mintha bánkodik, hogy már elmúlt. Mert ugy tetszik, hogy a hadászat nem kicsi vagy könnyű: akár a lovast, akár a gyalogost akarod íjásznak kiképezni; akár a paizsos katonát akarod megtanítani a fegyvergyakorlatok számára és összes fogásaira, nehogy elhagyja vagy a rendet megrontsa, hogy a dárdát határozott irányba nagy erővel dobja, hogy sánczot ásni, karót helyesen beverni tudjon, hogy tudja paizsát kezelni, a feléje hajtott kopjakat oldalütésekkel elhárítani, a vágást ügyesen kerülni, merészen támadni. Az így begyakorlott ujoncznak bármily ellenséggel szembe állani nem borzalom, hanem gyönyör lesz. (*Lib. I. Cap. IV.*) Hanem a ki a sorozást végzi, nagyon, de nagyon ügyeljen, hogy az arcból, a szemekből s a tagok összes alkatából kiindúlva azokat válaszsza, kik a katona hivatásának meg tudjanak felelni. Mert nem

csak az emberekben, hanem lovakban és kutyákban is a képességet számos jel árulja el. Legyen tehát a Mars foglalkozására kiválasztandó ifju, éber tekintetű, egyenes nyakú, széles mellű, izmos vállú, erős ujjú, hosszú karu, kicsiny hasu, nyulánk lábszáru, lábikrái és lábszárjai nem felesleges hustól duzzadtak, hanem erős izmokkal szilárdak. Ha e jeleket az ujonczban látod, a magassággal ne sokat gondolj; mert jobb, ha a katonák erősek, mint nagyok. (*Lib. I. Cap. VI.*) Következik megvizsgálása annak, hogy mily foglalkozásu ujonczok sorozandók be vagy teljesen mellőzendők. Halászhok, madarászok, czukráshok, takácsok s mindazok, kik valami női foglalkozást folytatnak, véleményem szerint a háboruktól messze elűzendők. Kovácsokat, kerékgyártókat, mészárosokat, szarvas- és vaddisznóvadászhok helyes a katonasághoz befogadni.

És ez az, a min megfordul a katonaság és állam jólléte, hogy oly ujonczok vétessenek fel, kik nemcsak testre, hanem lélekre is legkiválóbbak. Az állam ereje s a római név alapja a besorozottak első megvizsgálása. És nem kell könnyűnek venni e feladatot, akár találomra s akárkire bízni, melyet a régi íróknál Sertoriusban a kiválóságok annyi faja közt különösen dicsérve találunk. Mert az ifjuságnak, melyre a tartományok védelme s a hadi szerencse van bízva, mind származásra, ha ilyen bővön van, mind erkölcsökre nézve kiválónak kell lenni; mert a tisztesség derékké teszi a katonát. A becsületérzés, mely megátolja a futásban, győzővé teszi. Mert mit használ, ha a gyávát kitanítjuk? ha több zsoldért szolgál a hadban? Soha az oly sereg háborus időben sikert el nem ér, melynek ujonczai kiválogatásában a sorozó nem járt el jól. És mennyire a gyakorlatból és tapasztalatból tudjuk, mindenütt ebből eredt annyi csapás az ellenség részéről, miközben a hosszú béke hanyagabbul és gondatlanabbul válogattatja meg a katonát; miközben a tisztességesebbek polgári foglal-

kozásokba kapnak; miközben a vagyonosok által ajánlt ujonczok kegyből vagy hanyagságból befogadtatnak s olyanokat vesznek be a sereghez, kiktől uraik undorodtak. Tehát nagy férfiak feladata, hogy nagy gonddal válogassák ki az alkalmas ifjakat. (*Lib. I. Cap. VII.*) Ha nem a dolog gyakorlatát a hosszú biztonság (béke) miatti elhanyagolás meggyengítette. (*Lib. I. Cap. VIII.*)

A lacedaemonok voltak elsők, kik a harczok tapasztalatait, a sikerekből összegyűjtve, a hadi mesterséget, melyről azt hiszik, hogy egyedül a vitézségtől vagy épen a szerencsétől függ: a tanítás és tudás tárgyaivá tették és megrendelték a harczosok tanítóinak, hogy az ifjuságot a harczolás gyakorlására és különböző módjaira megtanítsák. Oh, a legnagyobb csodálatra méltó férfiak, kik arra a művészetre törekedtek első sorban, mely nélkül más művészetek nem létezhetnek. A rómaik követvén az ő kezdeményeit, a hadi mesterség tanait mind a gyakorlatban művelték, mind pedig könyvekben letették. Hogy a lacedaemonoknak harczaikban mennyit használt a tanítás, (hogy egyebet mellőzzek) kiviláglik Xantippus példájából, ki Attilius Regulust s a római sereget, — mely gyakran győzött a carthagóiakon, — nem vitézséggel, hanem csaknem csupán a tudás segélyével, harczí vonalait megsemmisítvén, elfogta és legyőzte s egyetlen csatában diadalmat aratván, az egész hadjáratot befejezte. Ugyszintén Hannibál is, Itáliába készülvén, gondoskodott egy lacedaemoni hadi tanítóról, kinek tanításaival annyi consult, annyi legiót, kisebb számmal és erővel megsemmisített. (*Liber III. bevezetés.*)

Tehát a ki békét akar, készüljön háborúra: ki győzelmet kíván, az szorgalmasan tanítsa be katonáit; ki sikert óhajt, harczoljon tudással s nem a véletlennel. Senki sem meri kihívni vagy megsérteni azt, kiről látja, hogy erősebb lesz, ha harczra kerül a dolog. (*Lib. III. bevezetés.*)

Tél idején cseréppel és zsindelylyel, ha ezek hiányoztak, természetesen náddal, kákával és szalmával fedett menedékhelyeket készítettek a lovasoknak és holmi bazilica-szerű építményeket a gyalogosoknak, melyekben vihar vagy szél által zavartatva fedél alatt gyakorolták a csapatokat; a többi téli napokon pedig, ha a hó, eső szünetelt, gyakorlatra a szabad mezőre kellett menni, nehogy a szokás félbeszakításával a katonák lelki és testi ereje elernyedjen; aztán erdőt vágni, terhet hordani, árkokon átugrani, tengerben vagy folyóban úszni, gyors lépésben menni vagy futni, még fegyveresen, teljes felszereléssel is, a lehető leggyakrabban szükséges, hogy a békében a mindennapi fáradtság megszokásával ez ne essék nehezen a háborúban. Akár legio legyen az, akár segélyhad, (t. i. szövetséges, nem római) folytonosan gyakoroltassék. Mert a mennyire kívánja a jól begyakorolt katonának a csatát, a tanulatlan ép úgy irtózik tőle. Végre tudni kell, hogy a harczban a gyakorlat többet ér az erőnél; mert ha a tudást elveszszük a seregtől, a földműves nem különbözik a katonától. „(Lib. II. cap. XXIII.) Ennyit idéz Zrinyi Vegetiusból e helyen. Mindenütt odatettük pontosan, hogy Vegetiusban az illető hely hol van? Ebből látható, hogy nem összefüggő idézetet ad: a szükséges helyeket összeválogatja s gyakran mondat közepén kezdi el az idézést, a szöveget néha módosítja is. Nehány feltűnőbb változtatás eredhetett a lemásolók hibás olvasásából is, az ilyek közül párt kijavítottunk.

¹⁰²⁾ Applicál = alkalmaz.

¹⁰³⁾ A mondat latin szavai: disciplinatus = fegyelmezett; perfectio = tökély; minor virtus cedit majori = kisebb vitézség v. erő enged a nagyobbknak.

¹⁰⁴⁾ Impedimentum = akadály.

¹⁰⁵⁾ Hajduczka is vagy katona = amaz gyalogos, emez lovas; servitus = szolgálat; regula = szabály, rendszabály; titulus = cím.

¹⁰⁶⁾ Particularis = itt egyes.

¹⁰⁷⁾ Applicatio = hajlam, alkalmazkodó képesség.

¹⁰⁸⁾ „Az ujonczok kiválasztásában és begyakorlásában ha valaki szorgalmasan akar eljárni, a vitézség régi követése szerint könnyen megedzheti a sereget; mert sem az emberekben el nem satnyult a harczias tűz, sem terméktelenekké nem váltak azok a földek, melyek a lacedaemoniakat, melyek az athenaeieket, melyek a marsusokat szülték, hanem a béke tartós biztossága az embereket részint a nyugalmas élet kedvteléseihöz, részint polgári foglalkozásokhoz vonta. Így látjuk, hogy a hadi dolgok tanulását előbb hanyagabbul végzik, majd nem veszik számba, végre rendesen feledésbe merülnek. Senki se csodálkozzék azon, hogy ez az elmúlt időben megtörtént, midőn az első púnháboru után a huszonnégy évre és még tovább terjedt béke a tétlenség és fegyverektől való elszokás által a rómaikat, kik azelőtt mindenütt győztek, úgy elpuhította, hogy a második púnháborúban Hanibállal nem bírtak versenyezni. És így elvesztvén annyi vezéröket, annyi consulaikat, annyi seregeiket, végre csak akkor jutottak újra győzelemhez, midőn elsajátíthatták a hadi foglalkozást és gyakorlatot. Az ifjakat tehát folyton besorozni és gyakorolni kell; mert kevesebbe kerül önfjait fegyverben kitanítani, mint idegeneket zsoldért fogadni.” (Vegetius *Lib. I. Cap. XXVIII.*)

¹⁰⁹⁾ Arrianus szül. K. u. 133. Itt említett műve az *Anabasis*, mely N. Sándor hadjáratairól szól.

¹¹⁰⁾ introducálja = felhozza. A mondat értelme: „Midőn Sándort szólni hozzájok előhozza vagy állítja.”

¹¹¹⁾ „Filep atyám, titeket csatangolókat és kóborlókat, minden nélkül szükölködőket, kik közül a legtöbbben bőrökkel ruházkodó pásztorok voltak, melyekért a szomszéd illirekkel, tribállokkal, trákokkal folyvást hadakoztatok, védelmébe és hűségébe fogadott, a zord hegyekről a sík és mívelt mezőkre köl-

töztetett, a bőrök helyett díszes öltönyökbe öltöztetett, fölfegyverzett, megtanított a hadakozásra, hogy szomszédaitok ellen nem annyira a helyek rejtekei és fekvése, mint inkább fegyvereitek és vitézségeitek által legyetek biztosítva.“

¹¹²⁾ A mondat idegen szavai: officér = tiszt; imperiumbeli = a német birodalombeli; degenerál = elfajzik; helvetus = svájci; niederlandi = németalföldi.

¹¹³⁾ Oppugnál = ostromol.

¹¹⁴⁾ in usum = gyakorlatába.

¹¹⁵⁾ Praeceptor = tanító.

¹¹⁶⁾ Impedimentum = akadály.

¹¹⁷⁾ „Még aranyért sincs jól eladva a szabadság“.

¹¹⁸⁾ Katonai fegyelem.

¹¹⁹⁾ A mondat latin szavai: assecurál = biztosít; instituál = meghonosít; conservál = megőriz.

¹²⁰⁾ Obtendálja = ürügyül hozza fel.

¹²¹⁾ Aboleálni = kiirtani.

¹²²⁾ corruppálja = megrontja.

¹²³⁾ sereg szerveztessék.

¹²⁴⁾ közmegegyezése.

¹²⁵⁾ A mondat latin szavai: concurál = hozzájárul; militaris disciplina = katonai, hadi fegyelem, rend; sacramentum = szentség.

¹²⁶⁾ „Pénz a háboru lelke“.

¹²⁷⁾ Töltözés = megtöltés, kielégítés. Konstantinápoly 1453-iki elesésére czéloz.

¹²⁸⁾ Panem propositionis = szentelt kenyér, Istennek szentelt kenyér. L. Sámuel. I. 21.6. vers.

¹²⁹⁾ A mondat latin szavai: deputál = odaad, szán; proventus = jövedelem; pragmatica = pontos számvetés; reformál = átalakít, megjavít.

¹³⁰⁾ Latin szavak: tollál = elmozdit, elhárít; difficultas = nehézség; disciplina = fegyelem, tudás.

¹³¹⁾ Latin szavak: dispositio = terv; praesuppositum = előleges föltétel.

¹³²⁾ Latin szavak: intendál = tervel, vél; casál = eltöröl; disciplinál = fegyelem alá von; dandára = zöme, törzse; fundamentum = alap.

¹³³⁾ Latin szavak: recurrál = folyamodik; exercitatus = betanított.

¹³⁴⁾ Latin szavak: dispositio = elrendezés; remedium = orvosság.

¹³⁵⁾ Latin szavak: resolvál = elszán; impune = büntetlenül; lator = rabló, haramia.

¹³⁶⁾ Latin szavak: provisio = gondoskodás; dispendiosus = költséges; contribuál = fizet, adóz, hozzájárul.

¹³⁷⁾ Latin szavak: difficultas = nehézség; tollál = elmozdit.

¹³⁸⁾ declarál = megízen, kijelent; declarált hadakozás = nyílt háború.

¹³⁹⁾ aljos rendű vitéz = kb. altiszt, alsóbb rendű vitéz.

¹⁴⁰⁾ appendix = függelék, toldalék.

¹⁴¹⁾ „A macedonok, kik azon egész időszakban (Fülöp idejében) mindig nehéz és veszélyes dolgokban forogtak, és Fülöp idejében folyton foglalkozva, gyakran győztek, így a vitézség legmagasabb fokára jutottak; eszélyességben s a hadászat ismeretében minden népet nagyon meghaladván, a csatától húzakodó ujonczoknak gyávaságukat a legkeserűbb szavakkal szemükbe vágván, maguk összetömörülve, előbb pajzsaitak összetartván, az ellenséget, mely magát már győztesnek hitte, megtámadták, Ephialtest és sok másokat leölvén, a többieket a városba visszaűzték.“

¹⁴²⁾ La forza caga la regione adesso. Így olvasható Zrinyi egyik muz. másolatában. Ez elromlott szöveg hihetőleg e helyett: La forza alla ragione adosso (addosso) = Az erő legyőzi a jogot stb. Kb. mint ez a közm.: A ki bírja, marja.

¹⁴³⁾ consideratio = megfontolás.

¹⁴⁴⁾ Latin szavak: instituál = felállít; conservál = megóv.

¹⁴⁵⁾ „más finomságokat is megismerhetünk az állam ügyében“.

¹⁴⁶⁾ solidum fundamentum = erős alap.

¹⁴⁷⁾ ratio = ok.

¹⁴⁸⁾ „Keresnek nemzetet, melylyel együtt veszszenek el.“

¹⁴⁹⁾ „Kérd a sorsot s az isteneket és segítsd a szerencséseket, kerülöd a nyomorultakat.“

¹⁵⁰⁾ resolutio = elszánás.

¹⁵¹⁾ alapelvem.

¹⁵²⁾ Latin szavak: progressus = előhaladás ; in defensionis termino = védelmi helyzetben.

¹⁵³⁾ considerál = megfontol.

¹⁵⁴⁾ remedium = orvosság ; occurral = szembeszál.

¹⁵⁵⁾ vilitas = hitványság.

¹⁵⁶⁾ colonia = gyarmat.

¹⁵⁷⁾ „Kik Izraelből önként ajánljátok lelkeiteket a veszélynek, áldjátok az Urat ; uj háborút kíván az Ur s az ellenség kapuit ő maga döntötte le. Az én szívem szereti Izrael vezetőit, kik önelszánással szentelitek magatokat a válságra ; áldjátok az Urat. Amen, Amen, Amen.“

